

Projekat realizuje
Ministarstva održivog razvoja i turizma
Agencija za zaštitu životne sredine

Studiju pripremio
Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj (CEED)

↑ mil. EUR

Razvoj zelenog preduzetništva u Crnoj Gori

Ova studija rađena je uz podršku Regionalnog centra za čistu proizvodnju ekološkog programa Ujedinjenih Nacija (UNEP). Mišljenja predstavljena u ovoj studiji su mišljenja njenih autora i ne predstavljaju obavezne stavove UNEP-a.

Sadržaj

KORIŠĆENJE SKRAĆENICE, TABELE I GRAFICI	3
UVOD.....	4
1 IZVRŠNI REZIME	7
1.1 METODOLOGIJA.....	8
2 SOCIO-ECONOMSKI TRENDOVI I KRETANJA.....	9
2.1 MAKROEKONOMSKA KRETANJA – ISTORIJSKI PRIKAZ	9
2.1 KRETANJE STANOVNIŠTVA, ZAPOSLENOSTI I NEZAPOSLENOSTI U CRNOJ GORI.....	11
2.1 KONKURENTNOST CRNOGORSKE EKONOMIJE	12
2.2 FINANSIJSKI RESURSI.....	16
3 PREDUZETNIČKI EKOSISTEM U CRNOJ GORI	17
3.1 TRENUTNO STANJE – KVANTITATIVNA PROCJENA	17
3.2 ORGANIZACIJE KOJE PODRŽAVAJU I POSREDUJU	20
3.3 PRAVNI OKVIR	22
3.4 PRISTUP FINANSIRANJU	25
3.5 EDUKACIJA I TRENING PREDUZETNIKA	27
3.1 KULTURNE I DRUŠTVENE NORME POVEZANE SA PREDUZETNIŠTVOM.....	27
4 PERCEPCIJA ZELENOG PREDUZETNIŠTVA	29
4.1 DRUŠTVENA PERCEPCIJA ZELENOG PREDUZETNIŠTVA	29
4.1.1 Vlada	29
4.1.2 Civilno društvo	32
4.1.3 Biznis sektor	32
4.1.4 Stručna javnost	33
4.2 TRENING PROGRAMI I SREDSTVA	33
4.2.1 Poslovne asocijacije.....	33
4.2.2 NVO	34
4.2.3 Univerziteti i profesionalni centri.....	35
4.2.4 Instrumenti ulaganja i promocije i zeleno preduzetništvo	36
4.3 PRISTUP MOGUĆNOSTIMA ZA ZELENO PREDUZETNIŠTVO	36
4.4 BARIJERE ZA ZELENO PREDUZETNIŠTVO	36
5 SEKTORSKI PREGLED USLOVA ZA RAZVOJ ZELENOG PREDUZETNIŠTVA	38
5.1 SADAŠNJI I POTENCIJALNI SEKTORI ZA ZAPOSŁJAVANJE U ZELENOM PREDUZETNIŠTVU	38
5.1.1 Energija	39
5.1.2 Upravljanje otpadom	42
5.1.3 Eko – poljoprivreda	44
5.1.4 Eko turizam	45
5.1.5 Recikliranje	47
5.1.6 Obrazovanje.....	48
5.1.7 Eko – proizvodi	48
5.2 KONCEPTI I TEHNOLOGIJE U NASTAJANJU	49
6 REZULTATI I PREPORUKE	50
6.1 ANALIZA TRENUTNE SITUACIJE.....	50
6.2 PERCEPCIJA ZELENOG PREDUZETNIŠTVA OD STRANE STEJKHOLDERA	51
6.3 RELEVANTNE CILJNE GRUPE KOJE BI TREBALE BITI UKLJUČENE	51
6.4 PREPORUČENE AKTIVNOSTI KOJE TREBA RAZVITI	53
7 LITERATURA	55
8 DODATAK.....	56

Korišćenje skraćenice, tabele i grafici

Skraćenice

SIMBOL	ZNAČENJE
BESRE	Business Environment for Small and Rural Enterprises
CEFTA	Central European Free Trade Agreement
EU	Evropska Unija
ILO	International Labor Organisation
IOE	International Organization of Employers
IRF CG	Investiciono-razvojni fond Crne Gore
MAPCC	Koordinacioni centar Mediteranskog akcionog plana
MBA	Montenegro Biznis Alijansa
MFI	Mikrofinansijske institucije
MIPA	Montenegro Investment Promotion Agency
MMF	Međunarodni Monetarni Fond
NVO	Nevladine organizacije
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
PKCG	Privredna Komora Crne Gore
S&P	Standard and Poors
SDI	Strane Direktne Investicije
STO	Svjetska Trgovinska Organizacija
UNDP	United Nations Development Programme
UNEP	United Nations Environment Programme
ZZZ CG	Zavod za zapošljavanje Crne Gore

Tabele

Tabela 1: Makroekonomski indikatori Crne Gore za period 2008–2011;

Tabela 2: Komparativna analiza 2012 / 2011 za lakoću poslovanja;

Tabela 3: Broj privrednih društava po oblicima organizacije 2007–2011;

Tabela 4: Broj preduzeća po sektorima za 2011;

Tabela 5: Noćenja gostiju po vrstama ugostiteljskih jeidnica 2008–2010 godine

Grafici

Grafik 1: Ocjena globalne konkurentnosti 2011–2012, Crne Gore i Jugoistočne Evrope;

Grafik 2: Ocjena globalne konkurentnosti 2011–2012, Crne Gore i EU 27;

Grafik 3: Broj registrovanih preduzeća u Crnoj Gori, 2007– 2011;

Grafik 4: Stope korporativnog poreza u Crnoj Gori, okruženju i određenim članicama EU

Uvod

Ova studija pripremljena je sa željom da se prikažu mogućnosti za razvoj zelenog preduzetništva u Crnoj Gori kao jednog od važnih pravaca razvoja crnogorske ekonomije u cjelini. Studija razvoja zelenog preduzetništva u Crnoj Gori ima za cilj da prikaže moguće pravce razvoja zelenog preduzetništva, kao i moguće koristi u otklanjanju društveno–ekonomskih nejednakosti u cilju ubrzavanja privrednog rasta i razvoja Crne Gore, a posebno njenih nerazvijenih dijelova.

Približavanja Crne Gore Evropskoj Uniji (EU), ali i nastojanju da se postane dio globalnog tržišta, neophodno je brže i efikasnije povećavati konkurentnost domaće ekonomije. Sve dostupne izvore finansiranja, posebno one koji stoje na raspolaganju od strane EU, bi trebalo usmjeriti u pravilan i uravnotežen razvoj sa naglaskom na održivi razvoj i razvoj preduzetništva.

Uočavajući da veliki ekonomski sistemi gube na značaju zbog svoje neodrživosti u malim ekonomijama, razvoj treba zasnovati, upravo, na malim sistemima čiji će nosioci biti preduzetnici, mikro, mala i srednja preduzeća. Zajedničko i usaglašeno djelovanje predstavnika privrede i vlasti (na lokalnom i nacionalnom nivou) od velikog je značaja za razvoj povoljnog poslovnog ambijenta, jer se jedino tako mogu rešavati problemi i stvarati povoljni uslovi za izbjegavanje budućih. U tom smislu, posebnu pažnju treba obratiti razvoju i korišćenju čistih tehnologija, imajući u vidu da je zaštita životne sredine globalno pitanje već duži niz godina.

Posebno se treba orijentisati na uticaj na koji će razvoj zelenog preduzetništva imati na samo društvo i kretanje stanovništva jer je stanovništvo faktor koji formira ponudu i tražnju i tako direktno utiče na ekonomska kretanja. U Crnoj Gori je prisutan veliki disparitet između sjevernog i ostalih dijelova Crne Gore. Broj stanovnika je manji (uz kontinuiran pad), a nerazvijenost veća. Tome u prilog ide i indeks razvijenosti lokalnih samouprava, koji je dat kao kompozitni pokazatelj, a računat je kao ponderisani prosjek više osnovnih društveno–ekonomskih pokazatelja u cilju mjerenja stepena razvijenosti opština, Glavnog grada i Prijestonice. Ti pokazatelji se mogu svrstati u tri grupe, i to: (1) pokazatelje ekonomske razvijenosti, (2) pokazatelje strukturnih promjena, i (3) pokazatelje demografske razvijenosti. Izračunavanjem indeksa razvijenosti za Crnu Goru, za period 2007– 2009 godina, dobijena je sljedeća kategorizacija jedinica lokalne samouprave¹:

- Opštine Plav, Plužine i Šavnik imaju nivo razvijenosti ispod 50% nacionalnog prosjeka;

¹ Izvor: Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2010–2014 godine, Ministarstvo ekonomije

- Opštine Andrijevica, Berane, Kolašin, Bijelo Polje, Mojkovac, Rožaje, Prijestonica Cetinje i Ulcinj imaju nivo razvijenosti između 50% i 75% nacionalnog prosjeka;
- Opštine Pljevlja, Žabljak, Nikšić, Danilovgrad i Bar imaju nivo razvijenosti između 75% i 100% nacionalnog prosjeka;
- Opštine Budva, Kotor, Herceg Novi, Tivat i Glavni grad Podgorica imaju nivo razvijenosti iznad 125% nacionalnog prosjeka.

Sa druge strane, s obzirom na raspoložive resurse definisane *Mapom resursa*², upravo sjeverni dio Crne Gore ima najveći potencijal za razvoj zelenog preduzetništva, posebno u poljoprivredi, stočarstvu i preradi drveta, kao i proizvodnji električne energije korišćenjem obnovljivih izvora (mini hidro elektrane).

Za razvoj zelenog preduzetništva, od velikog je značaja i edukacija. Brža integracija ovog koncepta u edukativni sistem (posebno visoko obrazovanje), direktno će uticati na razvijanju svijesti o značaju ovog oblika poslovanja.

U tom smislu, neophodna je bolja promocija zelenog preduzetništva, kao i povoljniji uslovi za njegovu implementaciju kako bi primjena imala rezultate i stvorila željene efekte.

U Crnoj Gori se promoviše očuvanje i zaštita životne sredine još od 70-ih godina prošloga vijeka. Važni datumi u razvoju očuvanja životne sredine u Crnoj Gori su:³

- 1974. godina – U Ustavu iz 1974. godine, životna sredina je određena kao ustavna kategorija;
- 1991. godina – Skupština Crne Gore donijela je Deklaraciju o Ekološkoj Državi Crnoj Gori;
- 1992. godina – U Ustavu iz 1992. godine piše da je Crna Gora demokratska, socijalna i ekološka država;
- 1996. godina – Usvojen Zakon o životnoj sredini koji govori o zaštiti životne sredine u skladu sa principima održivog razvoja;
- 2001. godina – Vlada Republike Crne Gore je usvojila studiju Pravci razvoja Crne Gore ekološke države;
- 2002. godina – Izvještaj o stanju životne sredine po prvi put urađen u skladu sa standardnom metodologijom Evropske agencije za životnu sredinu (EEA);
- 2005. godina – Strateški master plan za upravljanje čvrstim otpadom; Strateški master plan za otpadne vode; Skupština Republike Crne Gore usvojila je Zakon o strateškoj procjeni uticaja;

² Izvor: Mapa resursa; Ministarstvo ekonomije 2011

³ Izvor: www.ecologicalstate.com

- 2006. godina – Ministarstvo zaštite i uređenja prostora Vlade Republike Crne Gore uz pomoć Ministarstva životne sredine i teritorije Vlade Republike Italije, Programa za životnu sredinu Ujedinjenih nacija UNEP – Koordinacioni centar Mediteranskog akcionog plana (MAP) i Program za razvoj Ujedinjenih Nacija (UNDP) završavaju Nacrt nacionalne strategije održivog razvoja Crne Gore;
- 2007. godina – Usvojena Nacionalna strategija održivog razvoja; Osnovana Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore; u Ustavu Crne Gore, Član I: „Crna Gora je građanska, demokratska, ekološka i država socijalne pravde, zasnovana na vladavini prava“.

Usvajanjem *Deklaracije o Crnoj Gori kao ekološkoj državi* septembra 1991. godine politički je jasno artikulisana svijest o značaju prirodnih bogatstava i obaveza njihovog očuvanja. Ta svijest je kasnije izražena i kroz ustavne norme, jer je Crna Gora definisana i kao “ekološka država”, čime su stvoreni dobri preduslovi za razvoj zelenog preduzetništva.

1 Izvršni rezime

Prema programu Ujedinjenih Nacija za životnu sredinu, zeleno preduzetništvo je „Poslovni model baziran na održivoj proizvodnji, potrošnji i praksi štednje, kao odgovor na različite izazove koji su se pojavili u poslednjim dekadama“.

Postoje tri glavna dijela zelenog preduzetništva:

- Zaštita životne sredine i očuvanje resursa;
- Socijalno blagostanje i jednakost;
- Ekonomski kontinuitet.

Preduzetnici su pokretačka snaga svake ekonomije. Oni generišu nove poslove i stvaraju novu vrijednost. U svijetu sve više pažnje privlači zeleno preduzetništvo zato što „integriše ekološka, ekonomska i socijalna pitanja u osnovnu djelatnost“, ili kao što drugi kažu „obezbjeduje inovativna rešenja u pravcu proizvodnje i potrošnje proizvoda i usluga“.

Zaštita životne sredine i ekološka, održiva proizvodnja predstavljaju dva velika izazova dvadeset prvog vijeka. Današnja populacija je suočena sa problemima koji su u najvećoj mjeri posljedica čovjekovih aktivnosti i želje za profitom, višim standardom i boljim kvalitetom života.

Klimatske promjene, ekonomska i energetska kriza nameću potrebu za društveno-ekonomskim promjenama u pravcu podsticanja takozvane „zelene ekonomije“. Koncept zelene ekonomije podrazumijeva širi aspekt korišćenja resursa u odnosu na zeleno preduzetništvo, jer se odnosi na cijelu granu ili sektor privrede, dok „zeleno preduzetništvo“ predstavlja mogućnost da se svakom pojedincu pruži prilika da otpočne sopstveni biznis u cilju stvaranja ekonomske koristi na principima održivog razvoja. U definiciji zelene ekonomije akcenat se stavlja na emisiji male količine ugljenika, efikasnom korišćenju prirodnih resursa, socijalnoj inkluzivnosti i široj ekonomskoj koristi. Zelena ekonomija stvara velike šanse za održivi razvoj, što podrazumijeva povećanje dohotka, smanjenje siromaštva i unapređenje kvaliteta života.

Cilj svake ekonomske politike treba da bude stvaranje povoljnog poslovnog ambijenta, koji će doprinijeti razvoju zelenog preduzetništva, a time i nacionalne ekonomije, kroz zdrav i ekološki prihvatljiv način poslovanja koji neće zahtijevati velika ulaganja, posebno u dijelu u kojem se poslovanje može osloniti na korišćenja raspoloživih resursa. Imajući u vidu da određeni broj tehnoloških procesa u Crnoj Gori, nijesu ekološki prihvatljivi zbog neracionalne upotrebe električne energije i većeg stvaranja otpadnih materijala (npr. proizvodnja željeza i proizvodnja aluminijuma), razvoj zelenog preduzetništva upravo ima za cilj stvaranje svijesti o značaju „čistog poslovanja“ za svakog pojedinca, a tako i za društvo u cjelini.

Tokom procesa izrade, vodilo se računa da studija bude usklađena sa osnovnim načelima razvoja ovog biznis modela:

- I. Očuvanje životne sredine – razvoj poslovanja u korišćenje inovativne tehnologije kojom se doprinosi očuvanju životne sredine.
- II. Smanjivanje nezaposlenosti – razvoj mogućnosti za lakše otpočinjanje biznisa i zapošljavanje radnika kako bi budući preduzetnici lakše realizovali svoje ideje.
- III. Smanjivanje siromaštva – kroz proces razvoja preduzetništva, kroz dalji proces edukacije za željom da se buduće generacije više oslanjaju na samozapošljavanje, a manje na biroa za zapošljavanje.

Studija je rađena sa ciljem promovisanja zelenog preduzetništva kao poslovnog modela koji može značajno doprinijeti budućem razvoju crnogorske ekonomije.

1.1 Metodologija

Metodologija izrade obuhvatila je predlog dobijen od strane *Regionalnog centra za čistu proizvodnju ekološkog programa Ujedinjenih Nacija*, u okviru kojih su određeni postupci kojima se definiše, prati i ocjenjuje razvoj zelenog preduzetništva.

Proces je obuhvatio analizu postojeće situacije, analizu studija slučaja, kao i dobijene preporuke za razvoj ovog koncepta u Crnoj Gori.

Vodilo se računa da studija bude u skladu sa drugim strateškim dokumentima koji na direktan ili indirektan način mogu imati uticaj na razvoj zelenog preduzetništva uopšte. U tom smislu, praćene su preporuke iz strateških dokumenata datih u dijelu „7 Literatura“, a pored navedenih, studija je obuhvatila i sprovedena istraživanja na teme koje se mogu povezati sa konceptom zelenog preduzetništva od strane sektora nevladinih organizacija (NVO) u Crnoj Gori.

Takođe je sprovedeno i šest dubinskih intervjua (metoda kvalitativnog istraživanja) sa preduzetnicima čije poslovanje se može okarakterisati kao zeleno preduzetništvo imajući u vidu način njihovog poslovanja i uticaja na životnu sredinu:

1. Olivmont, Bar – proizvodnja eko sapuna;
2. Garmin, Danilovgrad – proizvodnja biorazgradivih kesa;
3. Flores, Mojkovac – proizvodnja čajeva i eteričnih ulja;
4. Winsol co, Podgorica – prodaja solarnih panela i eko štedne opreme;
5. Frutijera, Podgorica – proizvodnja voćnog hleba i kolača;
6. Vila Jelka, Kolašin – eko turizam kroz pansionski smještaj.

2 Socio-ekonomski trendovi i kretanja

2.1 Makroekonomska kretanja – istorijski prikaz

Intenzivni razvoj savremene ekonomije Crne Gore, počinje uvođenjem njemačke marke (1999), a kasnije i EUR (2002) kao zvaničnog sredstva plaćanja. Dodatni podstrek dale su i sveobuhvatne tranzicione promjene, stvaranje tržišne privrede, sticanje nezavisnosti 2006. godine i početak procesa pridruživanja EU. Kao rezultat toga dolazi do stabilizacije makroekonomskih prilika, smanjenja stope inflacije (6,2% u 2003., 3% u 2006., 0,5% u 2010. i 2,2% 2011.)⁴, poboljšanja imidža Crne Gore kao investicione destinacije i rasta stranih direktnih investicija (SDI).

U periodu od 2006. godine do pojave globalne ekonomske krize (2008. godine) zabilježen je realni rast BDP po stopi od 8,6% u 2006. godini, 10,7% u 2007. godini, 6,9 % u 2008. godini. Ovaj rast je bio zasnovan na snažnom prilivu SDI, naročito u oblasti građevinarstva, turizma i saobraćaja, privatizaciji i razvoju bankarskog sektora i poboljšanju javnih finansija. U ovom periodu je značajno povećana otvorenost crnogorske ekonomije što je dovelo do rasta SDI sa 384 miliona EUR u 2006. godini, na 672 miliona EUR u 2008. godini, do rekordnih 1,070 miliona EUR u 2009. godini (većim dijelom zbog ulaska strateškog partnera u vlasničkoj strukturi Elektroprivrede Crne Gore)⁵.

Napredak je ostvaren i na polju stabilizacije privrede i polju strukturnih reformi. U 2007. godini Crna Gora je postala član Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) i Svjetske banke, zatim članica Centralno evropskog sporazuma o slobodnoj trgovini (CEFTA) koji je u Crnoj Gori u primjeni od sredine 2007. godine i kojim se garantuje slobodna trgovina za oko 90% industrijskih proizvoda, a u decembru 2011. godine Crna Gora je postala 156. članica Svjetske trgovinske organizacije (STO), globalnog ekonomskog sistema koji pokriva 97% svjetske trgovine.

Buduća dešavanja u uređenju pravno-ekonomskog okvira, kao i rasta i razvoja crnogorske privrede, svakako će obilježiti otvaranje pretpristupnih pregovora sa EU najavljeno za sredinu 2012. godine.

Globalna finansijska kriza, koja se u Crnoj Gori počela osjećati u posljednjem kvartalu 2008. godine, dovela je do pogoršanja niza indikatora, a prije svega do opadanja nivoa industrijske proizvodnje i građevinarstva, smanjenja budžetskih prihoda, povlačenja depozita, pogoršanja likvidnosti bankarskog sistema i privrede, opadanja uvoza i izvoza.

⁴ Izvor: Monstat i Ministarstvo finansija

⁵ Izvor: Agencija Crne Gore za promociju stranih investicija (MIPA)

Period 2009. godine karakteriše suočavanje sa snažnim uticajem svjetske ekonomske krize. Takvo stanje dovelo je do negativnog rasta BDP od 5.7%, berzanski indeksi su izgubili 70% svoje vrijednosti u odnosu na njihove maksimalne vrijednosti, a smanjena je kreditna aktivnost banaka i depoziti građana.

Umanjena privredna likvidnost znatno je ograničila kreditne aktivnosti banaka što je dodatno uticalo na likvidnost cjelokupne privrede. Tek u drugoj polovini 2009. godine mogli su se prepoznati prvi znaci stabilnosti koji su se ogledali u povećanju kapitala i likvidnih sredstava banaka, ali je Crna Gora izašla iz recesije tek u oktobru 2010. godine.

U 2010. i 2011. godini ekonomski rast je bio usporen i suočen sa brojnim izazovima. Preduzete mjere ekonomske politike tokom prethodne dvije godine su djelimično ublažile uticaj krize. Ključni nosioci oporavka u 2010. godini su bili industrijska proizvodnja, turizam i poljoprivreda. Bankarski sektor je stabilan, ali se suočava sa brojnim izazovima, prije svega u vidu rasta nekvalitetne aktive. Odgovor na rastući broj loših kredita je bila dokapitalizacija banaka u ukupnom iznosu od 71,4 miliona EUR. Stoga je koeficijent solventnosti banaka na kraju 2010. godine iznosio 15,85%. Međutim, ono što je pozitivno i što potvrđuje da je kriza povjerenja prošla je kontinuirani trend rasta štednje stanovništva od sredine 2009. godine. Prosječna ponderisana efektivna aktivna kamatna stopa je na kraju prvog kvartala 2011. godine dostigla nivo od 9,04%⁶.

Paraleno sa tim održavanje stabilne inflacije i povećanje ekonomske aktivnosti, kontrola spoljnotrgovinskog deficita i održavanje nivoa budžetskog bilansa u skladu sa Mastrohtskim kriterijumima, uz politiku niskog spoljnog duga i dalje će predstavljati osnovne ciljeve djelovanja monetarne, fiskalne i strukturnih politika u Crnoj Gori.

Tabela 1: Makroekonomski indikatori Crne Gore za period 2008–2011⁷

Indikatori	2008	2009	2010	2011 ⁸
BDP u tekućim cjenama (mil EUR)	3.086,0	2.981,0	3.104,0	3.170,0
Realni rast BDP-a (u %)	6,9	-5,7	2,5	2,5
Stopa nezaposlenosti (u %)	10,74	11,41	12,16	11,3
Inflacija (u %)	7,4	3,4	0,5	2,2
Izvoz robe i usluga (u milionima EUR)	484,7	312,9	330,4	418
Uvoz robe i usluga (u milionima EUR)	1.986,60	1.314,60	1.657,3	1.659,2
Platni bilans (% GDP) – deficit tekućeg računa	-30,12%	-29,90%	-25,70%	-19,3
Strane direktne investicije (%GDP) – neto	17%	30,30%	17,90%	17,3

⁶ Izvor: Centralna banka Crne Gore

⁷ Izvor: Monstat, Centralna banka Crne Gore, Ministarstvo finansija, MIPA

⁸ Za 2011. godinu su uzete procjene navedenih institucija.

2.1 Kretanje stanovništva, zaposlenosti i nezaposlenosti u Crnoj Gori

Kretanje stanovništva predstavlja osnovni indikator privrednih aktivnosti u jednoj zemlji, a zaposlenost i nezaposlenost osnovni indikator kretanja stanovništva. Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine zabilježen je neznatan pad ukupnog broja stanovnika od 0,02% (ili 116 stanovnika) u odnosu na broj stanovnika iz popisa obavljenog 2003. godine. Gledajući po regionima, rast broja stanovnika je zabilježen u središnjem (5%) i primorskom (1,9%) dijelu, dok je značajan pad (8,7%) zabilježen u sjevernom dijelu, što može predstavljati ograničenje budućem razvoju ovog dijela države. Ovakvo kretanje se može tumačiti kao posljedica ekonomskog razvoja opština središnjeg regiona, prije svih Podgorice koja predstavlja administrativni, privredni, zdravstveni, kulturni i sportski centar Crne Gore, ali i ekonomskog zaostajanja opština sjevernog dijela i migracije stanovništva.

Kretanje zaposlenosti bilježi kontinuiran rast u periodu 2007. – 2011. godine. Prosječna stopa rasta je iznosila 3,6% za navedeni period, a ukupan broj zaposlenih lica na kraju 2011. godine je iznosio 162.450⁹. Za rast zaposlenosti od posebnog značaja je rast ukupnog broja preduzeća za navedeni period, posebno mikro i malih preduzeća.

Ukupan broj nezaposlenih na kraju 2011. godine je iznosio 30.552 od čega je jedna trećina nezaposlenih evidentirano kao nezaposleno lice duže od jedne godine (tzv. dugoročna nezaposlenost). Razlog postojanja dugoročne nezaposlenosti javlja se usljed nesklada između ponude radne snage i tražnje za određenim profilima. Takođe, su zbog prelaska sa planskog na tržišni ekonomski sistem, zaposleni u brojnim industrijskim kompleksima ostali su bez radnog angažovanja, a nijesu uspjeli da se prilagode novim zahtjevima tržišta rada koje je pratilo izraženi razvoj turističke privrede.

U kvalifikacionoj strukturi nezaposlenih, na kraju 2011. godine, dominantno mjesto (17.929 ili 58,68%) pripada nezaposlenim sa srednjim stepenom stručne spreme, zatim slijede nezaposleni sa osnovnim stepenom stručne spreme 6.717 ili 21,98%, nezaposleni sa visokim stepenom stručne spreme 4.494 ili 14,70% i nezaposleni sa višom stručnom spremom 1.340 ili 4,38%¹⁰.

⁹ Izvor: Zavod za statistiku Crne Gore

¹⁰ Izvor: Zavod za zapošljavanje Crne Gore

2.1 Konkurentnost crnogorske ekonomije

Poslovni ambijent u Crnoj Gori je, sa usvajanjem novih zakona usklađenih sa EU regulativom i sprovođenjem institucionalne reforme u fiskalnom sistemu i finansijskom sektoru, značajno pobošljan. Ipak, preduzetnici su i dalje suočeni sa otežanim poslovnim okruženjem, čemu najviše doprinosi komplikovan regulatorni okvir, a to nepovoljno utiče na nivo preduzetničke aktivnosti.

Ekonomija Jugoistočne Evrope posljednjih nekoliko godina trpe uticaj svjetske ekonomske krize. Izvan krize, dugoročna konkurentnost i prosperitet regiona, prema ocjenama Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD), će u velikoj mjeri zavisiti od nivoa SDI. OECD je prvi put objavila *Indeks investicionih reformi* 2006. godine¹¹ (Investment Reform Index) koji se odnosi na zemlje Jugoistočne Evrope. Od objavljivanja publikacije 2006. i prvog *Indeksa investicione reforme* došlo je do napretka u reformi politika i institucija koje oblikuju ambijent za investicije. Indeks investicione reforme 2010. pokazuje dalje reforme u raznim oblastima od suštinskog značaja.

Glavni zaključci i preporuke *Indeksa investicionih reformi* 2010. su¹²:

- Investiciona politika i promocija – Privrede u Jugoistočnoj Evropi imaju progresivno smanjenje ograničenja nacionalnog tretmana u odnosu na period kada je objavljen prvi *Indeks investicionih reformi* 2006. Danas su ograničenja ostala samo u određenim oblastima kao što su proizvodnja oružja i prerada.
- Razvoj ljudskog kapitala – Vlade zemalja Jugoistočne Evrope moraju da se *pozabave pitanjem razvoja vještina* s obzirom da je period izrade politika za razvoj ljudskih resursa dug i da vlada globalno povećanje tražnje za vještinama.
- Trgovinska politika i olakšice – Od *Indeksa investicionih reformi* 2006, sve zemlje Jugoistočne Evrope su ojačale veze sa multinacionalnim trgovinskim sistemom i unutar regionalne trgovine.
- Pristup finansijama – Ograničen pristup finansijama je glavni problem preduzetnika u Jugoistočnoj Evropi. Ovaj problem je naglašen zbog globalne finansijske krize.
- Regulatorne reforme i parlamentarni procesi – Većina ekonomija Jugoistočne Evrope postigle su napredak u uspostavljanju institucionalnog i pravnog okvira za regulatornu reformu i u sprovođenju reformi.

¹¹ Indeks investicionih reformi je projekat podržan od RCC i OECD-a, kojim je propisana metodoloija ocjenjivanja napretka u reforma koje zemlje Zapadnog Balkana ostvaruju u oblasti inesticone politike i promocije, poreske politike, carinske politike, razvoja MSP, borba protiv korupcije i organizovanog kriminala, politika konkurencije, turizam, regulatorna reforma (RIA) i upravljanje ljudskim resursima. Po osnovu metodologije ocjenjivanja izračunava se indekx napretka koji jedna zemlja ostvaruje z apredhodnu godinu.

¹² Izvor: Investment Reform Index 2010, Organisation for Economic Co-operation and Development

- Analiza poreske politike – U prethodnih nekoliko godina ekonomije Jugoistočne Evrope ostvarile su značajan napredak u jačanju kapaciteta za sprovođenje poreske politike razvoja i implementacije, redovno prognoziranje ukupnog prihoda od poreza i praćenje javnih prihoda i rashoda.
- Infrastruktura za investiranje – Ekonomije Jugoistočne Evrope su značajno unaprijedile svoje zakonske okvire za infrastrukturu. Nedavne reforme su uglavnom u skladu sa EU standardima i imaju za cilj da ispune zahtjeve pravnih tekovina EU.

Prema *Izveštaju o globalnoj konkurentnosti 2011–2012*¹³, Crna Gora se nalazi na 60. mjestu od 142 zemalje pokrivenih istraživanjem. U odnosu na izvještaj 2010–2011, Crna Gora je nazadovala za 11 mjesta, a vrijednost indeksa konkurentnosti je smanjena sa 4,36 na 4,3 (u odnosu na maksimalnu ocjenu 7). Od zemalja u regionu od Crne Gore je bolje rangirana Slovenija (57), dok su lošije od Crne Gore rangirane: Hrvatska (76), Makedonija (79), Albanija (78), Srbija (95), Bosna i Hercegovina (100). Analizirajući faktore konkurentnosti prezentovane u Izveštajima, može se zaključiti da je Crna Gora nazadovala u sledećim oblastima za period 2011.–2012. u odnosu na 2010.–2011.:

- Makroekonomsko okruženje,
- Zdravstvo i osnovna edukacija,
- Efikasnost tržišta rada,
- Razvijeno finasijsko tržište,
- Tehnološka spremnost,
- Veličina tržišta, i
- Inovacije.

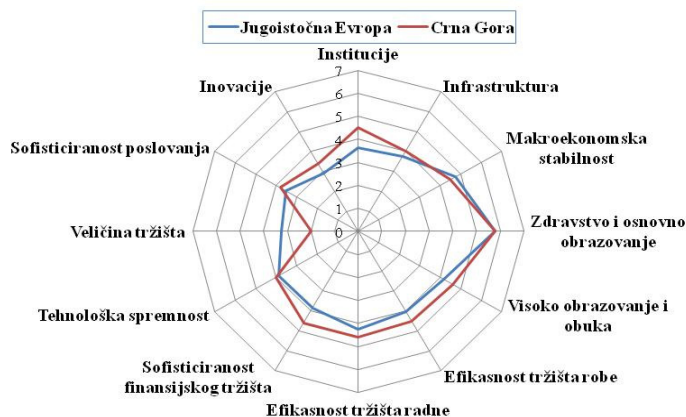
U sledećim oblastima je ostvaren napredak:

- Institucije,
- Infrastruktura,
- Visoka edukacija i trening, i
- Efikasnost tržišta roba.

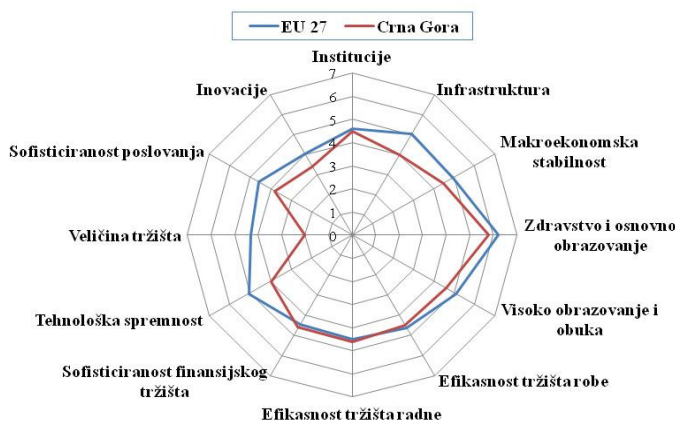
¹³ Izovr: The Global competitiveness report 2010–2011, The World Economic Forum

Grafik 1: Ocjena globalne konkurentnosti 2011.–2012., Crne Gore i Jugoistočne Evrope

Grafik 2: Ocjena globalne konkurentnosti 2011.–2012., Crne Gore i EU 27

Prema Izvještaju Svjetske Banke “Doing Business”¹⁴, Crna Gora je u 2012. godini, zauzela isto mjesto kao i prethodne godine, 56-to. Od zemalja u regionu, bolje od Crne Gore su rangirane Makedonija (22) i Slovenija (37), dok su lošije rangirane Hrvatska (80), Albanija (82), Srbija (92) i Bosna i Hercegovina (125). Zbog promjene u metodologiji u 3 indikatora (plaćanje poreza, dobijanje kredita i izdavanje građevinskih dozvola) i uključivanja novog indikatora (dobijanje priključka za električnu energiju), Svjetska banka je izvršila reviziju nalaza prošlogodišnjeg izvještaja. S tim u vezi, Crnoj Gori je za period jul 2009. – jun 2010. godine dodijeljeno 56. mjesto¹⁵.

Analiza prema pojedinačnim indikatorima, pokazuje da je Crna Gora, za 2012. godinu, u odnosu na 2011. godinu, ostvarila značajna poboljšanja u oblasti registrovanja imovine i plaćanja poreza. Poboljšanje je ostvareno i u oblasti prekogranične saradnje i izvršenja ugovora.

Napredak nije ostvaren u oblastima započinjanja biznisa, izdavanja građevinskih dozvola, dobijanja priključka za električnu energiju, zaštite investitora i zatvaranja biznisa.

¹⁴ Izvor: Doing Business 2012, World Bank

¹⁵ Izvor: Doing Business 2011, World Bank

Tabela 2: Komparativna analiza 2012. – 2011. godine za lakoću poslovanja¹⁶:

Indikatori	DB 2012 Pozicija: 56	DB 2011 Pozicija: 56	Promjena u poziciji
Započinjanje biznisa	47	46	-1
Izdavanje građevinskih dozvola	173	170	-3
Dobijanje priključka za električnu energiju	71	68	-3
Registrovanje imovine	108	117	9
Dobijanje kredita	8	8	Nema promjena
Zaštita investitora	29	28	-1
Plaćanje poreza	108	125	17
Prekogranična trgovina	34	35	1
Izvršenje ugovora	133	134	1
Zatvaranje biznisa	52	48	-4

Reprezentativni indeksi finansijskog rizika, koji su izračunati gotovo za sve zemlje u regionu, kao i za Crnu Goru, predstavljaju Standards and Poor's (S&P), Moody's i FITCH–IBCA. Ovi indeksi određuju generalnu kreditnu sposobnost zemlje da obezbijedi sigurno investiciono okruženje. Takođe, isti ocjenjuju faktore kao što su: ekonomski status zemlje, transparentnost kretanja kapitala, kretanje stranih i domaćih investicija, nivo stranih državnih rezervi, kao i sposobnosti zemlje da ostane stabilna i u uslovima političkih promjena.

Agencija za kreditni rejting S&P objavila je kreditni rejting Crne Gore za dugoročno i kratkoročno i zaduživanje u stranoj valuti BB/B i rejting za zaduživanje u domaćoj valuti BB+/B. Ocjena za dugoročno zaduživanje u stranoj valuti smanjena je sa BB+ na BB, dok su ocjene u ostalim segmentima zaduživanja ostale nepromijenjene. Takođe, potvrđena je i ocjena Crne Gore za transfere i konvertibilnosti na AAA¹⁷.

Na osnovu procjena analitičara agencija za kreditni rejting S&P, Crna Gora je još uvijek izložena makrofinansijskom riziku usljed smanjene aktivnosti bankarskog sektora, kao i povećanom pritisku na javne finansije. Negativni izgledi, procijenjeni od strane analitičara S&P-a, odražavaju mogućnost povećavanja javnog duga iznad sadašnjih očekivanja.

Ako se posmatra pozicija Crne Gore u regionu, na osnovu tri indeksa finansijskog rizika, može se konstatovati da ima povoljniji rejting od Srbije, Albanije i Bosne i Hercegovine.

¹⁶ Izvor: Doing Business 2012, World Bank

¹⁷ Izvor: Ministarstvo Finansija Crne Gore

2.2 Finansijski resursi

Za razvoj zelenog preduzetništva posebno važno pitanje je kako obezbijediti finansiranje ovakvih projekata u budućnosti.

Uobičajeno je da su sredstva za ovakve projekte ograničena, a finansijska kriza i slabljenje privredne aktivnosti vrše dodatni pritisak na poskupljenje raspoloživih kreditnih sredstava i manje finansiranje planiranih projekata. U narednom periodu, očekivane izvore finansiranja moguće je naći u:

- Državnim fondovima, EU fondovima i drugim međunarodnim i domaćim donatorima,
- Lokalnim samoupravama,
- Finansijskim institucijama (banke i državne institucije).

Uzimajući u obzir trenutnu zaduženost lokalnih samouprava, očekivanja su da će u narednom periodu realizacija projekata najviše zavisiti od finansijskih sredstava države (uključujući EU fondove i druge donatore).

Nakon pristupanja Crne Gore EU, očekivanja su da će projekti biti finansirani i realizovani kroz veće učešće jedinica lokalne samouprave, pogotovo u sprovođenju investicija, iako će finansiranje i realizacija od strane države i dalje biti najzastupljeniji.

Posebno će biti značajni projekti koji će se finansirati od strane države u cilju efikasnijeg korišćenja energije koji mogu biti od javnog interesa. Tu spadaju projekti kojima će se uštediti električna energija kroz korišćenje ili solarne ili energije nastale iz mini hidro elektrana (javna rasvjeta i dr.).

3 Preduzetnički ekosistem u Crnoj Gori

3.1 Trenutno stanje – kvantitativna procjena

Dalji razvoj malih i srednjih preduzeća (MSP) u Crnoj Gori direktno će uticati na dalji rast zaposlenosti i većoj konkurentnosti domaće ekonomije.

U pravcu postizanja ovih ciljeva veliku ulogu će imati inovacije, ali i proces evropskih integracija. Značaj MSP u razvijenim tržišnim privredama najbolje ilustruje primjer EU u kojoj od oko 20 miliona preduzeća čak 99% čine MSP, koja kreiraju oko 75 miliona radnih mjesta. Takođe, MSP učestvuju sa 70% u ukupnom prometu, odnosno 60% u bruto društvenom proizvodu EU¹⁸.

U Crnoj Gori, broj registrovanih privrednih društava u 2007. godini je iznosio 35.558¹⁹. Broj registrovanih privrednih društava u 2011. godine iznosio je 43.861²⁰. Međutim, treba praviti razliku između registrovanog i aktivnog preduzeća, jer svako registrovano preduzeće nije aktivno sve dok ne zaposli prvog radnika i ne počne ostvarivati promet na tržištu.

Najveći rast ostvaren je u kategoriji „Društvo sa ograničenom odgovornošću“, zatim „Preduzetnik“ i „Akcionarsko društvo“. Razlog konstantnog rasta uslovlili su unapređenje poslovnog ambijenta i pojednostavljene procedure osnivanja. Takođe, „Komanditna“ i „Ortačka“ društva bilježe pad u pomenutom periodu.

Tabela 3: Broj privrednih društava po oblicima organizacije 2007. – 2011.²¹:

Oblici obavljanja privredne djelatnosti	2007	2008	2009	2010	2011
Društvo sa ograničenom odgovornošću	18.285	21.245	22.398	24.080	25.526
Akcionarsko društvo	379	382	363	364	355
Dio stranog društva	369	400	412	429	434
Investicioni fondovi	8	8	7	8	8
Komanditno društvo	64	65	62	62	62
Ortačko društvo	499	485	457	442	436
Preduzetnik	15.954	16.418	16.587	16.873	17.040
UKUPNO	35.558	39.003	40.286	42.258	43.861

Sredinom februara 2012. godine, u Crnoj Gori je bilo 43.989 registrovanih privrednih društava²².

¹⁸ Izvor: Strategija za razvoj MSP, 2011–2015

¹⁹ Izvor: Isti

²⁰ Izvor: Centralni registar Privrednog suda Crne Gore.

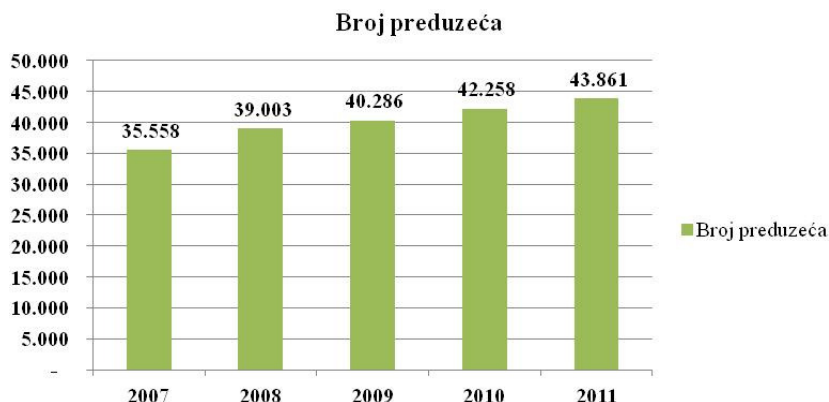
²¹ Izvor: Isti.

²² Izvor: Centralni registar Privrednog suda Crne Gore.

U ukupnom broju, kao i u prethodnim godinama, dominiraju društva sa ograničenom odgovornošću (25.683 ili 58,38%), zatim, preduzetnici (17.011 ili 38,67%), ortačka društva (436 ili 0,99%), djelovi stranih društava (433 ili 0,98%), akcionarska društva (356 ili 0,80%), komanditna društva (61 ili 0,13%) i investicioni fondovi (9 ili 0,02%).

Grafik 3: Broj registrovanih preduzeća u Crnoj Gori, 2007– 2011²³

Prosječna stopa rasta preduzeća u navedenom periodu iznosila je 5,5% godišnje.

U Crnoj Gori je u 2011. godini bilo 21.127 aktivnih privrednih društava. Od tog broja, najviše je bilo malih preduzeća 98,7% (ili 20.855). Najveći broj aktivnih privrednih subjekata bio je u djelatnosti „Trgovine na malo“ (isključujući trgovine motornim vozilima i motociklima) i „Trgovine na veliko“ (isključujući trgovine motornim vozilima i motociklima)²⁴.

Tačni podaci o broju MSP po sektorima nije bilo moguće naći za potrebe ove studije, ali je prikazan ukupan broj aktivnih preduzeća po sektorima u narednoj tabeli.

Ipak, nezvanični podaci govore da se najveći broj preduzetnika nalazi u sektoru poljoprivrede, stočarstva, turizma i određenim djelovima industrije (drvoprerađivačka i proizvodnja hrane).

Tabela 4: Broj preduzeća po sektorima u 2011. godini

Sektor	Broj preduzeća
Poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo	207
Vađenje ruda i kamena	56
Prerađivačka industrija	1.693
Snadbjevanje električnom energijom	23
Snadbjevanje vodom	29
Građevinarstvo	1.848
Trgovina na veliko i malo motornim vozilima i motociklima	8.590

²³ Izvor: Centralni registar Privrednog suda Crne Gore

²⁴ Izvor: Nosioči vlasništva nad poslovnim subjektima u Crnoj Gori u 2011. godini, po polu, Monstat, Mart 2012

Saobraćaj i skladištenje	1.415
Usluge pružanja smještaja i hrane	2.165
Informisanje i komunikacije	445
Finasijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	138
Poslovanje nekretninama	760
Stručne, nučne i tehničke djelatnosti	1.363
Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	635
Državna uprava i odbrana i obavezno socijalno osiguranje	59
Obrazovanje	115
Zdrastvo i socijalna zaštita	384
Umjetničke, zabavne i rekreativne djelatnosti	296
Ostale uslužne djelatnosti	890
Djelatnost domaćinstava kao poslodavaca	1
Djelatnosti eksteritorijalnih organizacija i tijela	15
Ukupan broj preduzeća	21.127

Rezultati istraživanja na temu “Poslovna klima u MSP”²⁵ iz 2011. godine pokazuju da je crnogorska privreda i u 2011. godini bila pod uticajem efekata globalne ekonomske krize, kao i da su se njeni efekti osjećali skoro istim intezitetom kao prethodnih godina. Na osnovu istraživanja, preduzeća koja smatraju da su njihove poslovne aktivnosti u velikoj mjeri zahvaćene krizom obično navode sledeće razloge:

- Pad kupovne moći stanovništva;
- Pad tražnje za proizvodima/uslugama;
- Nedostatak finansijskih sredstava;
- Otežana naplata potraživanja zbog nelikvidnosti u privredi;
- Nelojalna konkurencija.

Istraživanje, takođe, pokazuje da je poslovni razvoj kompanija većinom ograničen opštinskim porezima i dažbinama (54,6% preduzeća), porezima i dažbinama na državnom nivou (54% preduzeća), predugim administrativnim procedurama (38,4% preduzeća) i opštinskim inspekcijama (27,2% preduzeća)²⁶.

Analizirajući ekonomske barijere došlo se do zaključka da je najveći dio ispitanika, kao veoma ograničavajuće faktore za njihov razvoj, prepoznao niske cijene i nelojalnu konkurenciju (61,7%), zatim visoke troškove rada (59,2%) i naplatu potraživanja (58,9%).

²⁵ Izvor: Istraživanje “Poslovna klime u MSP” sprovodi se s ciljem procjene trenutne situacije poslovanja mali MSP u Crnoj Gori. Počelo je 2009. godine i od tada se realizuje na godišnjem nivou. Istraživanje sprovodi CEED Consulting

²⁶ Procenat je od ukupne veličine uzorka preduzeća

3.2 Organizacije koje podržavaju i posreduju

Prужanje savjetodavnih usluga, na način koji može biti od pomoći preduzetnicima, je ključno sredstvo u podsticanju konkurentnosti njihovog biznisa. Kroz razvoj savjetodavnih i poslovnih usluga MSP, preduzetnicima se direktno pružaju sve neophodne informacije koje su im potrebne da bi kvalitetno mogli da provjere validnost svoje ideje i njihovu realizaciju na tržištu.

U Crnoj Gori su identifikovane sledeće institucije i organizacije koje pružaju podršku razvoju preduzetništva i MSP:

- **Direkcija za razvoj MSP²⁷**

Direkcije za razvoj MSP i mreže biznis centara, pruža različite vrste savjetodavnih usluga i treninga koji trebaju da omoguće potencijalnim preduzetnicima sticanje neophodnih znanja za započinjanje biznisa.

Posebno, Direkcija za razvoj MSP kao organ uprave u sastavu Ministarstva ekonomije, vrši poslove koji se odnose na definisanje strategije razvoja MSP, pripremanje i realizaciju programa i projekata za razvoj MSP, koordinaciju programa, mjera i aktivnosti koje se odnose na razvoj MSP, istraživanje uticaja zakonskih i drugih akata na razvoj MSP, pripremanje programa za edukaciju preduzetnika i druge projekte kojima se pospješuje rast i razvoj MSP²⁸.

- **Investiciono razvojni fond Crne Gore²⁹**

Investiciono razvojni fond Crne Gore (IRF CG) predstavlja ključnu finansijsku instituciju koja podržava projekte sektora MSP. Ova podrška obavlja se kroz kreditno-garantnu aktivnost, pod povoljnijim uslovima od tržišnih, a shodno potrebama i kapacitetima MSP.

IRF CG je osnovan od strane države sa ciljem da pruži finansijsku podršku sektoru MSP kroz povoljnije uslove od onih koji vladaju na tržištu.

- **Montenegro Biznis Alijansa³⁰**

Montenegro Biznis Alijansa (MBA) je poslovna asocijacija koja okuplja preduzetnike, domaće i strane investitore. Od svog osnivanja MBA radi na promociji razvoja privatnog sektora i ukazuje na probleme u postojećoj zakonskoj regulativi sa namjerom da kroz ponuđene predloge doprinese otklanjanju postojećih barijera i unapređenju ukupnog ambijenta za biznis u Crnoj Gori.

MBA okuplja više od 500 najuspješnijih preduzeća u Crnoj Gori i prepoznata je kao jedna od vodećih biznis asocijacija u Crnoj Gori.

²⁷ www.nasme.me

²⁸ Uredba o organizaciji i načinu rada državne uprave Crne Gore ("Sl. list Crne Gore", br. 05/12 od 23.01.2012)

²⁹ www.irfcg.me

³⁰ www.visit-mba.org

- **Unija poslodavaca Crne Gore³¹**

Unija poslodavaca Crne Gore (UP CG) je nezavisna, nevladina, nepolitička i neprofitna organizacija zasnovana na dobrovoljnom članstvu, formirana uz podršku Međunarodne organizacije poslodavaca (International Organization of Employers – IOE) i Međunarodne organizacije rada (International Labor Organization – ILO) sa ciljem predstavljanja i zastupanja interesa poslodavaca u socijalnom dijalogu.

- **Privredna komora Crne Gore³²**

Privredna komora Crne Gore (PK CG) je najstarija institucija koja okuplja privrednike i u službi je razvoja Crne Gore. PKCG je usmjerena na zastupanje interesa crnogorskih preduzeća i stvaranju povoljnih uslova za unapređenje njihove konkurentnosti u globalnom privrednom ambijentu. U okviru PKCG kreira se prepoznatljivost Crne Gore kao tržišne ekonomije, otvorenih granica, koja teži da se uključi u tržište Evropske Unije. Komora predstavlja pouzdan izvor informacija svim crnogorskim privrednim društvima i njihovim stranim partnerima koje su od značaja za njihovo poslovanje.

- **Zavod za zapošljavanje Crne Gore³³**

Zavod za zapošljavanje Crne Gore (ZZZ CG) potencijalnim preduzetnicima pruža značajnu nefinansijsku podršku za započinjanje biznisa. Edukacijom nezaposlenih lica, ZZZ CG obezbjeđuje nadogradnju preduzetničke sposobnosti potencijalnih preduzetnika, koja im omogućava uspješnije tržišno ponašanje u svakodnevnim poslovnim aktivnostima.

- **Biznis inkubatori**

Razvoj preduzetništva u Crnoj Gori podržan je kroz postojeće inkubatore. Inkubatori predstavljaju „dom“ za razvoj novih mikro preduzeća.

Stanari inkubatora imaju brojne povoljnosti za funkcionisanje preduzeća koje im olakšavaju poslovanje u prvim godinama. Projekat razvoja inkubatora u Crnoj Gori započeo je 2005. godine. Nosioi projekta su Direkcija za razvoj MSP i Glavni grad Podgorica. Razvoj inkubatora u Crnoj Gori podržan je i od strane Evropske agencije za rekonstrukciju i razvoj (TAM–BAS program u Crnoj Gori) Holandske nevladine organizacije SPARK i opštine Bar. Trenutno u Crnoj Gori postoje dva inkubatora, Inventivnost³⁴ u Podgorici i Biznis centar Inkubator Bar³⁵.

³¹ www.poslodavci.org

³² www.pkeg.org

³³ www.zzzcg.org

³⁴ www.inventivnost.me

³⁵ cg.bsccbar.org

- **Zanatska komora Crne Gore³⁶**

Zanatska komora Crne Gore zalaže se za učvršćivanje ugleda zanatstva, privredni položaj zanatlija, regionalni razvoj, obrazovnu politiku, tehnologije budućnosti, zaštitu okoline, evropsko tržište i poslovne okvire za preduzetnički srednji stalež. Zanatska komora doprinosi poboljšanju uslova poslovanja zanatskih preduzeća u Crnoj Gori.

Sektor MSP je podržan i od strane međunarodnih organizacija i kancelarija u Crnoj Gori kroz partnerstva i saradnju na različitim programima i projektima. Najvažniji partneri su: GIZ, EK, EBRD, USAID, JICA, UNDP, WB, OECD, HELP, SPARK, CHF, ADA i dr.

3.3 Pravni okvir

Kako u Crnoj Gori ne postoji konkretan zakon kojim se definiše razvoj zelenog preduzetništva, ovaj oblik poslovanja tretira se drugim zakonima i podzakonskim aktima kao što su:

- *Zakon o privrednim društvima* (Sl. list RCG, br. 006/02-1, i Sl. list CG, br. 017/07-1. 080/08-20. 040/10-5. 073/10-11)
- *Zakon o računovodstvu i reviziji* (Sl. list RCG 069/05-7 i Sl. list CG, br. 080/08-21. 032/11-21);
- *Uredba o bližim kriterijumima, uslovima i načinu dodjele državne pomoći* (Sl. List CG, br. 027/10-1. 034/11-11).

U pripremi je Nacionalni plan razvoja Crne Gore, u kome će posebna pažnja biti posvećena razvoju MSP i modelima finansiranja iz IPA i drugih donatorskih sredstava programa koji će podsticati njihovu konkurentnost.

Zbog usvajanja novih zakona usklađenih sa EU regulativom, te sprovođenja institucionalne reforme u fiskalnom i finansijskom sistemu³⁷, poslovni ambijent u Crnoj Gori je značajno poboljšan. Izražavajući svoju podršku politikama podrške razvoju preduzetništva, Vlada CG je usvojila Program eliminisanja barijera za razvoj preduzetništva, za čije je sprovođenje zadužen *Savjet za regulatornu reformu i unapređenje poslovnog ambijenta*. Cilj ovog programa je da se izvrši izbor prioriternih preporuka kako bi se kreiralo povoljno poslovno okruženje. Program sadrži analizu poslovnog okruženja, svojinskih prava, poreske politike, spoljne trgovine, kreditne politike, tržišta rada, nelojalne konkurencije i sive ekonomije i okvirno analizira situaciju i trenutne faktore koji mogu usporiti proces razvoja preduzetničkog sektora u zemlji.

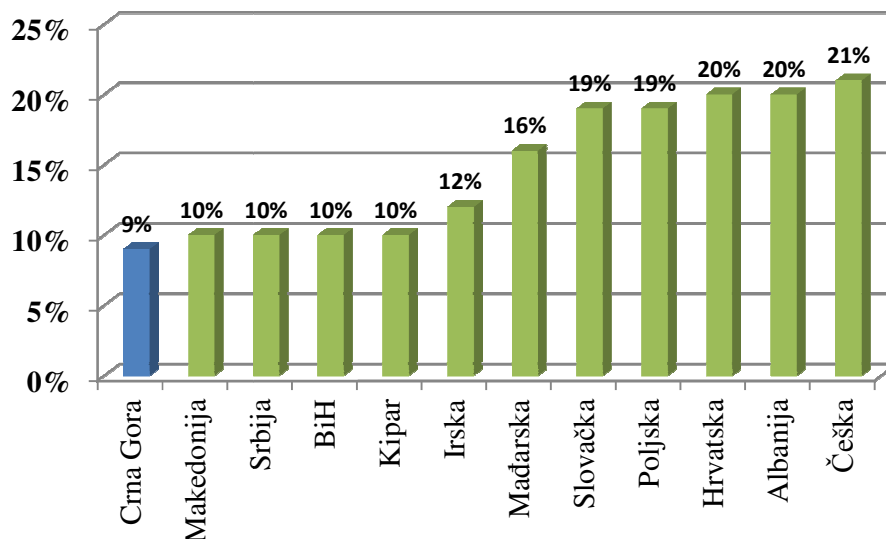
³⁶ www.komoramne.org

³⁷ Izvor: Zakon o unapređenju poslovnog ambijenta Sl. list CG, br.41/10, i Odluka o obrazovanju savjeta za regulatornu reformu i unapređenje poslovnog ambijenta, Sl. list CG, br. 09/10

Set poreskih zakona čini da je Crna Gora jedna od najkonkurentnijih destinacija za investicije, sa najnižom stopom poreza na dobit kompanija (9%), ali i relativno niskim PDV-om (17%, 7% i 0%). Standardna stopa PDV-a u Crnoj Gori je 17%, smanjena stopa je 7% za turizam i IT opremu i 0% je za osnovne proizvode (brašno, ulje, hleb).

Grafik 4: Stope korporativnog poreza u Crnoj Gori, okruženju i određenim članicama EU

Bez obzira na krizu, poreske stope nijesu mijenjane. Kao rezultat sprovedenih reformi, Crna Gora je poboljšala rejting u brojnim međunarodnim izvještajima.

U kontekstu ublažavanja regionalnih razlika i sa željom da privuče investitore, država je definisala olakšice koje obuhvataju sledeće³⁸:

a) Oslobođenje od plaćanja poreza na dobit:

- Novoosnovano pravno lice u privredno nedovoljno razvijenim opštinama, koje obavlja proizvodnu djelatnost, oslobađa se plaćanja poreza na dobit za prve tri godine od početka obavljanja djelatnosti.
- Poreskom obvezniku koji ostvari dobit u novoosnovanoj poslovnoj jedinici, koja obavlja proizvodnu djelatnost u nedovoljno razvijenim opštinama, umanjuje se porez na dobit u trajanju od tri godine srazmjerno učešću tako ostvarene dobiti u ukupnoj dobiti poreskog obveznika.

b) Poreske olakšice za zapošljavanje sljedećih kategorija lica:

- Lica sa invaliditetom (invalidi rada, kategorisana omladina i drugi invalidi);
- Lica sa najmanje 50 godina starosti;
- Lica koje se nalaze na evidenciji ZZZ CG duže od pet godina;

³⁸ Izvor: Strategija razvoja MSP 2011-2015

- Lica za čijim je radom prestala potreba kod privrednih društava koja se privatizuju u skladu sa Programom Vlade Crne Gore, a koje sporazumom o preuzimanju prelaze na rad kod drugog poslodavca, odnosno koja se nalaze na evidenciji Zavoda;
- Nezaposlena lica sa preko 25 godina staža osiguranja, koja su korisnici novčane naknade.

U ovom slučaju poslodavac ne plaća:

- Doprinos za obavezno socijalno osiguranje (doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje 5,5%);
- Doprinos za zdravstveno osiguranje 3,8%;
- Doprinos za osiguranje od nezaposlenosti 0,5%;
- Doprinos za Fond rada 0,2% koje preuzima Vlada Crne Gore;
- Prirez na porez 15,0% (za područje opština Cetinje i Podgorica) i 13,0% za ostale opštine.

Iz zarade zaposlenog plaća se:

- Porez 9,0%;
- Doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje po stopi od 15,0%;
- Doprinos za zdravstveno osiguranje po stopi od 8,5%;
- Doprinos za osiguranje od nezaposlenosti po stopi od 0,5%;
- Ukupni doprinosi 24,0%.

Na lokalnom nivou, korisnicima zona sledeju:

- Olakšice u dijelu plaćanja komunalnih ili drugih nadoknada, što je u domenu odlučivanja lokalnih samouprava;
- Povoljna cijena zakupa/kupovine prostora za biznis zone;
- Mogućnost definisanja povoljnog modela privatno-javnog partnerstva;
- Infrastrukturno opremanje na područjima gdje ne postoji.

Očekivani efekti projekta koji sprovodi *Savjet za regulatornu reformu i unapređenje poslovnog ambijenta* su sledeći³⁹:

- Ukidanje preko 100 nepotrebnih zakonskih i podzakonskih propisa;
- Ukidanje značajnog broja biznis barijera;
- Skraćenje rokova u upravnom postupku;
- Smanjenje broja inspekcijskih i prekršajnih procedura;
- Jednoobraznost i jednostavnost upravnih postupaka;

³⁹ Izvor: Ministarstvo ekonomije Crne Gore

- Jednošalterski princip – one stop shop u radu organa državne uprave, i
- Smanjenje administrativnih taksi za oko 25% do 2012. godine, što će pozitivno uticati na privredu i učiniti jeftinijim servis koji nudi državna administracija.

Pored programa eliminisanja barijera Vlada Crne Gore je sprovela i program “Giljotina propisa”. Projekat “Giljotina propisa” predstavlja efikasniju analizu propisa, i njihovo pojednostavljivanje sa aspekta administrativnih procedura i unapređenja poslovnog ambijenta. Ovaj projekat ne sprovodi se samo u Crnoj Gori već i ostale zemlje regiona, a posebno zemlje koje su sada članice ili kandidati za članstvo u EU. Specifičnost crnogorske Giljotine propisa je sveobuhvatnost, jer pored niza privrednih propisa i standarda, tangira i reformu prekršajnog sistema, inspeksijske procedure i ujednačavanje upravnog postupanja.

Pored toga, 2011. godine, Ministarstvo ekonomije je donijelo, a Vlada usvojila „Plan razvoja poslovnih zona“ čije cilj osnivanje industrijskih, poslovnih i preduzetničkih zona koje bi bile smještene u gradovima u kojima postoje mogućnosti i povoljni uslovi za razvoj ovako definisanog poslovnog prostora unutar kojeg bi se odvijale određene poslovne aktivnosti⁴⁰.

3.4 Pristup finansiranju

Finansiranje preduzeća u Crnoj Gori, sprovodi se preko poslovnih banaka, mikrofinansijskih institucija (MFI) i IRF CG.

Pružaoi finansijskih usluga, prije svega poslovne banke, u prethodnom periodu tretirale su kreditnu aktivnost kao aktivnost sa visokim stepenom rizika. Banke su odobravale MSP-u uglavnom kratkoročne i skupe kredite, pravdajući to visokim rizikom poslovanja u uslovima ekonomske krize i ističući potrebu za unapređenjem pravne zaštite u oblasti naplate potraživanja i finansijske discipline uopšte. Za razliku od banaka, mikrokreditne institucije (MFI) su proceduralno lakše odobravale kredite, posebno mikro preduzećima, ali pod nepovoljnijim kreditnim uslovima. Lizing aranžmani u finansiranju poslovanja MSP imaju sve više značaja, posebno u nabavci opreme i vozila, što nije dovoljno da se zadovolje potrebe MSP. Ove poteškoće u pristupu kreditima su, jednim dijelom, prevaziđene kreditnom aktivnošću javnih institucija IRF CG.

U 2010. godini, poslovne banke su odobrile 2.199 miliona EUR svih vrsta kredita prema privredi⁴¹, dok je u istoj godini IRF CG odobrio 107 kredita usmjerenih isključivo sektoru MSP i preduzetnika u iznosu od 12,2 miliona EUR, od čega se 9,1 milion EUR odnosi na kreditna sredstva IRF CG, a 3,1 milion EUR na sredstva poslovnih banaka⁴².

⁴⁰ Plan razvoja poslovnih zona, Ministarstvo ekonomije, 2011

⁴¹ Izvor: Centralna banka Crne Gore

⁴² Investiciono – razvojni fond Crne Gore, Godišnji izvještaj za 2010. godinu

Posebno će biti značajna dalja podrška IRF CG koja će se odnositi na dalju finansijsku podršku sektoru MSP kroz sledeće instrumente:

1. Kratkoročni i dugoročni krediti;
 - Direktno MSP
 - Posredstvom banaka.
2. Implementacija kreditno–garantne šeme;
 - Olakšavanje pribavljanja neophodnog kolaterala u pristupu MSP raspoloživim kreditima;
3. Faktoring;
 - Obezbeđivanje kratkoročne finansijske podrške radi poboljšanja likvidnosti MSP.
4. Osiguranje izvoza;
 - Realizovanje potraživanja po izvoznim poslovima u ugovorenim rokovima

Uz podršku ZZZ CG, preduzetnici mogu finansirati započinjanje biznisa koji obezbeđuje minimalna sredstva za nezaposlene koji započnu svoj posao i to u iznosu od 5.000 EUR po novootvorenom radnom mjestu, uz maksimalni iznos kredita 15.000 EUR za 3 novootvorena radna mjesta.

ZZZ CG obezbeđuje podršku MSP aktivnom politikom zapošljavanja, direktnom finansijskom podrškom, kao i određenim vidovima savjetodavnih usluga i treninga, posebno potencijalnim preduzetnicima.

Dostupnost kredita prema poslovnim bankama je vrlo ograničena, jer MSP nijesu u mogućnosti da plaćaju visoke kamatne stope na kreditna sredstva, ali ni da ispune zahtjeve banaka po pitanju kolaterala. Visoke kamatne stope banke pravdaju velikim rizikom poslovanja koji vlada u Crnoj Gori, kao i pravne zaštite u 28 oblasti naplate potraživanja i finansijske discipline uopšte. Ova barijera poslovanja posebno je obuhvaćena Strategijom razvoja MSP. Strategijom je definisano da se pomenuta barijera poslovanja otkloni kroz kreditna sredstva IRF CG koji nudi povoljnije kreditne uslove od poslovnih banaka. Međutim, i pored povoljnih uslova, pristup kreditnim sredstvima IRF CG nije lak za MSP zbog visokih zahtjeva po pitanju kolaterala (kolateral iste ili veće vrijednosti kreditnih sredstava koja se traže) što MSP nije lako da ispune.

Pored toga, MSP su u 2011. godini su manje bili spremni da apliciraju za kreditna sredstva nego što je to bio slučaj u 2010. godini.

Prema istraživanju „Poslovna klima u sektoru MSP 2011“, od ukupnog broja anketiranih preduzeća samo je 21,4% bilo spremno da aplicira za kreditna sredstva u 2011. godini, dok je u 2010. godini taj procenat iznosio 78,6%⁴³.

3.5 Edukacija i trening preduzetnika

Projekat „virtuelno preduzetništvo”⁴⁴

Od posebnog značaja za razvoj preduzetništva je i projekat “virtuelno preduzetništvo” koji je osmišljen kao vrlo efikasan model učenja kroz rad, gdje polaznici zajedno sa mentorima, simuliraju radni proces, od osnivanja samog preduzeća, izrade biznis plana, zapošljavanja, do formiranja neophodnih službi unutar preduzeća. Projekat realizuje ZZZ CG, agencija „Pamark” i slovenački „Zavod Papilot“. Program traje tri mjeseca i realizuje se u tri faze:

- Prvi dio je motivacioni dio u kojem se sa učesnicima obrađuju svakodnevne teme, značajne za zasnivanje radnog odnosa,
- Drugi dio je teorijski u kojem se polaznicima pruža teorijska obuka o preduzetništvu;
- Treći je sticanje praktičnih znanja, vještina koje preduzetništvo čine funkcionalnim.

Tokom trajanja projekta, polaznici se rotiraju u kadrovskom, finasijaskom, marketing sektoru, sektoru prodaje i na poziciji izvršnog direktora. Crna Gora je ušla u projekat virtualnih preduzeća, kojih u svijetu ima oko 8.000. Sistem rada u virtuelnim preduzećima je isti kao u stvarnom, osim što se ne koristi pravi novac i poslovanje je virtuelno sa drugim virtuelnim preduzećima. Projekat se trenutno realizuje u srednjim školama u većem dijelu Crne Gore.

3.1 Kulturne i društvene norme povezane sa preduzetništvom

Kulturne i društvene norme su, do skoro, stvarale negativnu sliku o preduzetnicima. Preduzetnik je tretiran kao osoba koja koristi svoje zaposlene samo da bi stekao profit, pri tom, zanemarujući osnovna prava radnika. Postoje brojni primjeri iz prakse koji dokazuju postojanje ovakvih preduzetnika i to, uglavnom, u prošlosti.

Danas se na preduzetnika gleda drugačije, jer je sve manje onih preduzetnika koji gledaju isključivo svoj interes, a sve više onih koji ulažu u dalji razvoj poslovanja, edukaciju radnika, efikasnijem poslovanju, ali i društvenoj odgovornosti.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja je u saradnji sa Direkcijom za razvoj MSP, u sklopu CARDS Projekat-a, izradilo *Strategiju za cjeloživotno preduzetničko učenje 2008–2013* koja podrazumijeva niz aktivnosti i programa u cilju širenja i unapređenja preduzetničkog učenja. Ova strategija podrazumijeva izgradnju društva znanja zasnovanog na ljudskom kapitalu, obrazovanju, istraživanjima i inovacijama (kreativnosti), poboljšava potencijal za rast i doprinosi da spremni dočekamo izazove koje nosi budući razvoj.

⁴³ Poslovna klima u sektoru MSP 2011., CEED Consulting, 2011

⁴⁴ Izvor: www.serviscentarpzv.me

Razvoj cjeloživotnog učenja, počev od najranijeg uzrasta, ključni je uslov za izgradnju društva znanja i treba da okupi i organizuje sve partnere u zemlji – počev od podrške Vlade i svih zainteresovanih partnera na nacionalnom nivou, pa do lokalne zajednice, institucija i pojedinaca neposredno uključenih u obrazovne i procese osposobljavanja.

Strategija cjeloživotnog preduzetničkog učenja napravljena je u saradnji sa radnom grupom, sačinjenom od predstavnika svih relevantnih partnera na nacionalnom nivou: Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstva prosvjete i nauke, Direkcije za razvoj MSP, ZZZ CG, Zavoda za školstvo, Centra za stručno obrazovanje, UP CG i Centra za razvoj nevladinih organizacija.

Pored navedenog, Direkcija za razvoj MSP je prepoznala značaj preduzetništva kao strateški cilj kojim je predloženo da se u periodu realizacije strategije doprinese razvoju preduzetništva kroz sledeće aktivnosti:

- Jačanje institucionalne infrastrukture za podršku započinjanja biznisa:
 - Proširiti poslovne aktivnosti i usluge inkubatora;
 - Formirati inkubator opšteg karaktera na sjeveru Crne Gore;
 - Poboljšati saradnju između samih inkubatora, kao i sa inkubatorima iz regiona;
 - Pojačati promotivne aktivnosti i podići svjesnost o značaju razvoja inkubatora.
- Unaprjeđenje kvaliteta i dostupnosti finansijske podrške:
 - Realizovati kreditnu liniju za podršku početnicima u biznisu – Start up;
 - Realizovati programe za samozapošljavanje.
- Unaprjeđenje kvaliteta i dostupnosti nefinansijske podrške:
 - Pripremiti informatore i priručnike o tome kako započeti posao;
 - Realizacija obuka za zaposlene u institucijama koje se bave podrškom MSP;
 - Realizacija obuka za početnike u biznisu;
 - Promocija značaja započinjanja sopstvenog biznisa.

Za realizaciju pomenutih aktivnosti zadužene su:

• Direkcija za razvoj MSP;	• Opštine;
• IRF CG;	• USAID;
• PK CG;	• BESRE ⁴⁵ .
• ZZZ CG;	

⁴⁵ BESRE Projekat (Business Environment for Small and Rural Enterprises) je projekat finansiran od EU, vođen od strane Delegacije EU u Crnoj Gori, sa ciljem da se obezbijedi tehnička pomoć u poboljšanju poslovnog okruženja MSP u Crnoj Gori (www.besre.eu).

4 Percepcija zelenog preduzetništva

4.1 Društvena percepcija zelenog preduzetništva

Sam pojam preduzetništvo prepoznat je kao jedan od osnovnih pravaca razvoja crnogorske ekonomije u daljem periodu, što potvrđuje i *Strategija razvoja MSP 2011–2015*. Termin zeleno preduzetništvo nije dovoljno afirmisan, iako postoje određeni primjeri koji u praksi dokazuju postojanje ovog modela u Crnoj Gori.

Razvoj zelenog preduzetništva može biti veoma značajan za Crnu Goru zbog komparativnih prednosti koje Crna Gora ima, u nadi da će se time stvoriti uslovi za bolje korišćenje raspoloživih resursa (mineralne sirovine, šumski resursi, zaštićena prirodna područja, turistički resursi, energetske potencijali, poljoprivredni resursi, ribarstvo)⁴⁶ i stimulirati zaposlenost.

Do sada nije bilo konkretnih programa kojima se podržava razvoj zelenog preduzetništva, niti se ovaj koncept promovira u dovoljnoj mjeri. Ipak, strateškim dokumentima Direkcije za razvoj MSP i Ministarstva zdravlja (*Strategija razvoja MSP 2011–2015* i *Strategija cjeloživotnog preduzetničkog učenja 2008–2013*) promovira se značaj preduzetništva uopšte i ekološki prihvatljivih tehnologija, pa se to može smatrati dobrom podlogom za razvoj zelenog preduzetništva.

4.1.1 Vlada

Vlada je preko svojih ministarstava donijela više baznih dokumenata kojima pospješuje dalji razvoj crnogorske ekonomije u skladu sa principima održivog razvoja.

U Crnoj Gori trenutno ne postoji niti jedan aktivan projekat kojim se direktno podržava razvoj zelenog preduzetništva od strane nacionalne i lokalne vlasti, ali postoje brojni programi kojima se promovira i podržava poslovanje u skladu sa očuvanjem životne sredine. Takođe, postoje i brojni programi finansirani od strane Evropske Unije kojima se podržava uvođenje zelenog poslovanja kroz program finansijske pomoći kao što je projekat Evropskih Preduzeća (Enterprise Europe Network) „Zelenom projektu“ (Green project)⁴⁷.

Strateška dokumenata Vlade su od velike važnosti za razvoj koncepta zelenog preduzetništva.

⁴⁶ Izvor: Mapa resursa, Ministarstvo ekonomije 2011

⁴⁷ Zeleni projekat nastao je iz potrebe da se poboljšaju ekološke performanse MSP u Evropi. Sprovodi se od strane evropske mreže preduzeća (Enterprises Europe Network). Partner Evropske mreže preduzeća u Crnoj Gori je Privredna komora (www.green-eu.net).

Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2010–2014 ima za cilj postizanje ravnomjernijeg socio-ekonomskog razvoja u skladu sa principima održivog razvoja, stvaranjem uslova za povećanje konkurentnosti svih djelova zemlje i realizaciju njihovih razvojnih potencijala, sa posebnim osvrtom na očuvanje okruženja i životne sredine.

U procesu izrade Strategije regionalnog razvoja 2010–2015 prepoznate su tri prioritetne teme za regionalni razvoj i životnu sredinu i to⁴⁸:

- Održivo upravljanje i korišćenje prirodnih resursa;
- Nisko karbonski razvoj;
- Infrastruktura za zaštitu životne sredine.

U cilju boljeg i bržeg regionalnog razvoja, a kroz održivo korišćenje raspoloživih resursa, Ministarstvo ekonomije je pripremio *Mapu resursa* kojom su obuhvaćene prirodne i kulturne karakteristike, zatim geografski položaj, ljudski i drugi resursi sa procjenom optimalnih pravaca specijalizacije regiona Crne Gore.

Ovim dokumentima je dat jasan prikaz mogućnosti za razvoj i korišćenje raspoloživih resursa kako bi se pospiješio dalji razvoj ne samo ekonomije, već i društva u cjelini.

Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore ima za cilj da doprinese održivom razvoju dugoročno posmatrano kroz proces pažljivog upravljanja obnovljivim resursima, racionalnom upotrebom energije, sprečavanjem zagađivanja, kontrolom otpada i unapređenja sistema obrazovanja. Strategija je pripremana je u skladu sa principima održivog razvoja koji podrazumijevaju⁴⁹:

- Uravnotežen i pravičan ekonomski razvoj;
- Smanjenje siromaštva;
- Izgradnju dijaloga i povjerenja i društvenog kapitala;
- Očuvanje neobnovljivih resursa;
- Racionalna upotreba električne energije i prirodnih resursa;
- Minimiziranje otpada i kontrola zagađenja;
- Unapređenje sistema obrazovanja;
- Zaštita kulturnog identiteta.

Ovim je udaren temelj za kasnija promišljanja na temu održivog razvoja, koja su krunisana izradom i usvajanjem *Nacionalne strategije održivog razvoja Crne Gore* i stvaranjem institucionalnih pretpostavki za njenu primjenu.

⁴⁸ Izvor: Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2010-2014 godine

⁴⁹ Izvor: Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore

Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore usvojena je u aprilu 2007. godine, kao prvi strateški dokument dugoročnog razvoja Crne Gore. Strategija je usvojena zajedno sa Akcionim planom za period 2007 – 2012. godine, koji definiše strateške zadatke i pojedinačne mjere za 24 ključne oblasti ekonomskog, ekološkog i socijalnog razvoja.

Strategija razvoja MSP 2011–2015 ima za cilj unapređenje razvoja MSP (i preduzetništva kao jednog od oblika poslovanja) u skladu sa principima koje definiše EU kroz razne instrumente, mehanizme i mjere podrške sektoru MSP.

EU je usvojila *Strategiju za pametan, održiv i inkluzivan privredni rast Evropa 2020* kojom se definišu okviri za uspostavljanje politike razvoja MSP. Strategijom su definisana 3 prioriteta⁵⁰:

1. Pametan rast – koji podrazumijeva jačanje znanja i inovacija, poboljšanje kvaliteta edukacije, istraživanja, transfera tehnologija uz puno korišćenje ICT i poboljšanje uslova za pristup finansijama za istraživanje i razvoj;
2. Održivi rast – koji podrazumijeva izgradnju efikasnije, održive i konkurentne ekonomije efikasnijim korišćenjem resursa i formulisanjem industrijske politike za eru globalizacije;
3. Inkluzivni rast – koji podrazumijeva jačanje politika zapošljavanja i obrazovanja, sistema socijalne zaštite, povećanje društvene odgovornosti u okviru poslovne zajednice.

Slijedeći principe date u navedenoj strategiji, u koordinaciji Ministarstva finansija u toku je priprema *Nacionalnog plana razvoja*, kao jednoj od ključnih obaveza koju Crna Gora kao zemlja kandidat za članstvo ima prema Evropskoj komisiji, a tiče se utvrđivanja vizije razvoja Crne Gore, pojedinačnih politika i projekata neophodnih za njihovu realizaciju. Dokument je strukturiran na principima Strategije razvoja MSP 2011–2015.

Planom će biti obuhvaćeni projekti usmjereni na realizaciju strateških prioriteta, sa jasnom planiranom finansijskom konstrukcijom za period 2013–2016.

Takođe, ovaj dokument će biti mehanizam i osnova za usmjeravanje sredstava iz IPA fondova, za učešće ili potpunu realizaciju projekata, posebno iz oblasti novih sektorskih politika (od sticanja statusa kandidata), kao što su regionalni razvoj, razvoj ljudskih resursa, poljoprivreda i ruralni razvoj.

Realizacijom Nacionalnog plana razvoja znatno će se smanjiti sistemske prepreke ekonomskom rastu i ostvarenju ciljeva usaglašenih sa pravicima Strategije razvoja EU do 2020.

⁵⁰ Izvor: Strategija razvoja MSP 2011–2015

Strategija podsticanja konkurentnosti na mikro nivou 2011–2015 ima za cilj povećanje konkurentnosti domaće privrede i njenu bolju i lakšu integraciju u zajedničko evropsko tržište. Poseban naglasak stavljen je na izvoznim i produktivnim aktivnostima MSP i većeg doprinosa nacionalnoj ekonomiji.

Cilj izrade ove strategije je razvoj mjera kojima će se poboljšati izvozne sposobnosti MSP, kao i njihova produktivnost. U tom smislu postavljena su tri prioriteta:

1. Razvoj postojećih i kreiranje inovativnih industrija/kapaciteta;
2. Jačanje izvoznih performansi preduzeća
3. Promocija crnogorskih potencijala

4.1.2 Civilno društvo

Nekolika istraživanja koja su rađena u periodu 2009–2011. godine⁵¹, koja su obuhvatila i pitanja o zelenom poslovanju, zelenoj tehnologiji i energetske efikasnosti, pokazala su da građani nijesu upoznati sa ovim terminima iako su čuli za njih. To se posebno odnosi na pitanja vezana za energetske efikasnost i zelene tehnologije.

Istraživanje javnog mnjenja o nivou svijesti o energetske efikasnosti, pokazalo je da visok procenat anketiranih, njih 72,1%, zna ili pretpostavlja da zna šta se podrazumijeva pod pojmom energetske efikasnosti. Ovi ispitanici energetske efikasnosti definišu kao «ušteda energije» i «racionalna potrošnja».

Prema istraživanju „Uticaj krize na tržištu rada u Crnoj Gori“, na pitanje „U kojoj mjeri ste vi kao zaposleni / nezaposleni upoznati sa konceptom zelene tehnologije?“, rezultati istraživanja govore da osam od deset zaposlenih nikada nije čulo ili je čulo, ali ne zna ništa o konceptu zelene tehnologije. Slični rezultati su dobijeni i na uzorku nezaposlenih.

4.1.3 Biznis sektor

Kada je u pitanju upoznatost postojećih preduzeća sa konceptom zelenog preduzetništva, a prema navedenim istraživanjima⁵² određeni broj intervjuisanih predstavnika biznis sektora posluje u skladu sa principima zelenog preduzetništva, iako pomenuti pojam za njih nije u potpunosti jasan.

Predstavnici biznis sektora su uglavnom odgovarali da su čuli za pojam zeleno preduzetništvo, ali da nijesu u potpunosti u to upućeni. Prva asocijacija na pojam zeleno preduzetništvo je bila poslovanje u skladu sa principom očuvanja životne sredine.

⁵¹ Uticaj krize na tržištu rada u Crnoj Gori, CEED Consulting, 2009; Poslovna klima u sektoru MSP, CEED, 2009, 2010 i 2011; Istraživanje javnog mnjenja o nivou svijesti o energetske efikasnosti, CEED, 2011.

⁵² Izvor: Isto

Razvoj zelenog preduzetništva je interesantan za njih, pa su u tom smislu i sami izrazili želju da svoje dalje poslovanje usklade sa ovim konceptom.

Kada je u pitanju dalji razvoj zelenog preduzetništva, MBA je napravila studiju kojoj su prikazane mogućnosti za izgradnju mini hidroelektrana⁵³. Time je direktno promovisan koncept proizvodnje energije iz obnovljivih izvora i stvaranje biznisa na toj osnovi što se može direktno uticati na promociju zelenog preduzetništva.

Studija je pokazala da je u Crnoj Gori registrovano 600 stalnih vodotoka. Većina (80%) spada u male vodotoke, ostali su srednji ili veliki vodotoci.

To se može okarakterisati kao povoljna vodna struktura. O tome koliko ima lokacija na kojima se mogu izgraditi mikro elektrane, ne postoje precizni podaci. Okvirna procjena je da se radi, o nekoliko stotina lokacija u sjevernom dijelu Crne Gore koji je najbogatiji vodnim resursima.

Do sada su, na osnovu prvog javnog nadmetanja, zaključeni ugovori o koncesiji za osam vodotoka u septembru 2008. godine, a na osnovu drugog javnog nadmetanja – ugovori o koncesiji za pet vodotoka u septembru 2010. godine. Prema zaključenim ugovorima o koncesiji na osnovu prvog i drugog tendera, predviđena je izgradnja 35 mHE, ukupne instalisane snage oko 100 MW, sa planiranom 5 godišnjom proizvodnjom od oko 300 GWh⁵⁴.

4.1.4 Stručna javnost

Na univerzitetima postoji stručni kadar koji može da pruži neophodna znanja u razvoju koncepta zelenog preduzetništva, ali u sadašnjim nastavnim planovima i programima zeleno preduzetništvo nije obuhvaćeno. Potreba za njegovim daljim razvojem postoji, a najveća šansa za to su stručne rasprave, skupovi, savjetovanja i okrugli stolovi koji će se organizovati u buduću na ovu temu.

4.2 Trening programi i sredstva

4.2.1 Poslovne asocijacije

U Crnoj Gori ne postoji niti jedna organizacija koja se bavi isključivo promocijom zelenog preduzetništva. Ipak, postojeće organizacije koje promovišu razvoj preduzetništva kao oblika poslovanje kroz razne programe su:

- Privredna komora Crne Gore;
- Unija poslodavaca Crne Gore;
- Montenegro Biznis Alijansa.

⁵³ Izvor: Studija o izgradnji mikro elektrana u Crnoj Gori, Montenegro Biznis Alijansa, Maj 2010

⁵⁴ Izvor: Ministarstvo ekonomije

Privredna komora Crne Gore

Doprinos Privredne komore Crne Gore ogleda se kroz:

- Rasprave o privrednom zakonodavstvu;
- Sprovođenje strategija, istraživanja i analiza
- Posticanjem konkurentnosti;
- Organizovanjem sajмова, seminara i obuka.

Privredna komora je partner Mreže Evropskih Preduzeća (Enterprise Europe Network), u „Zelenom projektu“ (Green project), koji ima za cilj poboljšanje poslovanja malih i srednjih preduzeća.

Unija poslodavaca

Doprinos Unija poslodavaca Crne Gore ogleda se kroz:

- Besplatne pravne savjete svim svojim članovima;
- Besplatne internet prezentacije;
- Organizuje sajmove, radionice, seminare, obuke i okrugle stolove na kojima se raspravlja o aktuelnim problemima sa kojima se susreću poslodavci u oblastima građevinarstva i proizvodnji hrane.

MBA

MBA je jedina poslovna asocijacija u Crnoj Gori koja djeluje na nacionalnom nivou, a nastala je inicijativom privatnog sektora.

Jedan od glavnih ciljeva postojanja je razvoj preduzetništva, jačanje privatnog sektora, obezbjeđivanje učešća privatnog sektora u donošenju nove zakonske regulative.

Pored pomenutih ciljeva, MBA je aktivna na polju stvaranja boljeg ambijenta za privatni biznis u Crnoj Gori kroz veliki broj programa, a postoje i izdavačke aktivnosti u cilju kvalitetnije promocije svojih ciljeva.

4.2.2 NVO

Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj (CEED)

CEED je nevladina neprofitna organizacija aktivna u oblasti ekonomskih politika. CEED je osnovan 1992. godine. Glavne aktivnosti CEED obuhvataju: sprovođenje istraživanja i prezentovanje rezultata, učešće u kreiranju politika i analizu razvoja ekonomskih politika, organizovanje konferencija, radionica i obuka u oblasti djelovanja CEED-a. Najvažnije teme kojima se bavi CEED su: ekonomski rast, konkurentnost i ekonomske slobode, evropske integracije i regionalni razvoj, preduzetništvo i mala i srednja preduzeća, poreska politika, korporativno upravljanje, žensko i socijalno preduzetništvo.

U junu 2011. godine, CEED je akreditovan i kao naučno-istraživačka institucija kod Ministarstva za nauku.

CEED u velikoj mjeri doprinosi razvoju preduzetništva. Trenutno je u toku projekat „Žene preduzetnice“ koji ima za cilj da uspostavi prvu nacionalnu mrežu mentora za žene preduzetnice u Crnoj Gori. Ovu mrežu osnivaju CEED i PK CG, sa aktivnostima koje će se fokusirati na pružanje podrške preduzetništvu i razvoju privatnog sektora.

Biznis Centar Bar (BSC Bar)

Biznis centar Bar ima za cilj da efektivno povećava preduzetnički uspjeh kroz stvaranje pozitivnog okruženja za osnivanje i vođenje posla, osposobljavanjem mladih ljudi tako što im omogućava sticanje vještina i znanja neophodna na tržištu rada. U tom smislu BSC Bar kontinuirano vrši:

- Obuku za trenere i obuku za mlade buduće i postojeće preduzetnike;
- Organizovanje radionica za poboljšanje nastavnih planova i programa na fakultetima, koji bi bili usklađeni sa potrebama tržišta rada;
- Otvaranje MSP-a kroz organizovanje takmičenja za najbolji biznis plan, savjetovanje, dotacije, povoljne kredite i ostalu pomoć;
- Povoljni krediti koji će se koristiti kao dio takmičenja za najbolji biznis plan;
- Otvaranje funkcionalnog biznis inkubatora koji će pomoći da SMP počnu sa radom;
- Obuka osoblja iz partnerskih kuća;
- Objavljivanje 4 godišnja izvještaja o lokalnom MSP sektoru u Baru i Crnoj Gori;
- Organizovanje konferencija o razvoju sektora MSP u Jugoistočnoj Evropi, uključujući regionalne sajmove za mala i srednja preduzeća;
- Organizovanje studijskih putovanja.

4.2.3 Univerziteti i profesionalni centri

U Crnoj Gori postoji jedan državni univerzitet, dva privatna univerziteta i sedam samostalnih privatnih fakulteta. Neke od navedenih institucija imaju programe koji su vezani za oblast preduzetništva i u kojim se pominju prednosti zelenog preduzetništva. To se posebno odnosi na naučne skupove koje organizuju neke od institucija. Ipak, niti jedan od pomenutih institucija nema naučni program kojim se isključivo izučava zeleno preduzetništvo.

Na pomenutim naučnim institucijama ne postoje organizovane trening obuke za zeleno preduzetništvo, ali postoje predmeti o preduzetništvu preko kojih se studenti imaju mogućnost za sticanje većeg znanja o tome, kao i predmeti koji integrišu očuvanje životne sredine sa upravljačkim sposobnostima⁵⁵.

⁵⁵ Izvor: Univerzitet Donja Gorica

4.2.4 Instrumenti ulaganja i promocije i zeleno preduzetništvo

Promocija zelenog preduzetništva uglavnom se sprovodi od strane određenih nevladinih organizacija koje su programski opredijeljene za očuvanje životne sredine⁵⁶. Instrumenti koji se koriste za promociju ubrajaju:

- Mjere energetske efikasnosti;
- Uređivanje prostora u skladu sa principima održivog razvoja⁵⁷;
- Jačenje administrativnih kapaciteta vladinih organizacija u oblasti očuvanja životne sredine.

4.3 Pristup mogućnostima za zeleno preduzetništvo

Razvoj zelenog preduzetništva je moguć, prije svega, u sledećim sektorima:

- Energija,
- Upravljanje otpadom,
- Eko – poljoprivreda,
- Eko – turizam,
- Recikliranje,
- Obrazovanje,
- Eko – proizvodi.

Vlada, preko svojih tijela, pravi brojna strateška dokumenta upravo u cilju boljeg prikaza mogućnosti (odnosno resursa) za razvoj projekata i poslova koji će dovesti do boljeg korišćenja raspoloživih resursa, a time i ekonomskog i društvenog razvoja.

4.4 Barijere za zeleno preduzetništvo

U Crnoj Gori postoje primjeri koji se mogu okarakterisati kao zeleno preduzetništvo. Organizovane promocije ovog oblika poslovanja nema, ali se kroz razvoj preduzetništva uopšte i ekološki prihvatljivog poslovanja stvaraju uslovi za njegov brži razvoj.

Kao potencijalne barijere koje se mogu javiti na putu razvoja zelenog preduzetništva mogu se navesti iste one sa kojima se suočavaju preduzetnici uopšte. *Strategija razvoja MSP 2011–2015* prepoznala je sledeće barijere sa kojima se susreću preduzetnici: nizak nivo znanja za vođenje biznisa, regulativne i administrativne barijere, ograničen pristup raspoloživim izvorima finansijskih sredstava na srednji i duži rok, neadekvatan pristup izvorima poslovnih i tržišnih informacija i ograničenja raspoloživosti specijalizovanih poslovnih usluga.

⁵⁶ NVO „Green Home“ spada među najaktivnijim.

⁵⁷ Izvor: Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore

Na osnovu istraživanja „Poslovne klime u sektoru MSP“ od 2009., 2010. i 2011. godine rezultati se u velikoj mjeri poklapaju i ukazuju da se preduzetnici susreću sa brojnim izazovima među kojima se posebno ističu:

- Kreditni „krah“ i nenaplaćivanje potraživanja, manji promet i niska platežna moć kupaca uopšte;
- Opštinski i državni porezi i dažbine i dalje u najvećoj mjeri ograničavaju poslovanje i razvoj preduzeća, a posebno preduzetnika;
- Kod neadministrativnih barijera istaknuti su visoki troškovi rada, otežan pristup finansijskim sredstvima i nelojalna konkurencija;
- Zahtjevi preduzetnika u cilju poboljšanja poslovne klime koji se odnose na smanjenje poreza i dažbina, efikasniju podršku bankarskog sektora i administrativne olakšice su povećani u prethodnom periodu;
- Preduzetnici, ali i kompanije slabo sarađuju sa agencijama i organizacijama koje podržavaju biznis i njima sličnim institucijama. Vrlo mali broj kompanija ima komunikaciju sa nekim agencijama te vrste. Najslabiju saradnju pomenute institucije imaju sa mikro preduzećima i preduzetnicima kao pravnim licima.

5 Sektorski pregled uslova za razvoj zelenog preduzetništva

5.1 Sadašnji i potencijalni sektori za zapošljavanje u zelenom preduzetništvu

Poslovna zajednica mora da stvori preduslove da zelena ekonomija kao sastavni dio šireg koncepta održivog razvoja postane jedan od odgovora na izazove sa kojima se suočava savremeno čovječanstvo. Koncept održivog razvoja podrazumjeva balansiranje ekonomskih, socijalnih i ekoloških zahtjeva kako bi se osiguralo „zadovoljavanje potrebe sadašnje generacije, bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe.“⁵⁸

Ujedinjene Nacije procjenjuju da će za sljedećih dvadeset godina samo investicije u energiju premašiti 350 milijardi dolara. Jedna od zemalja koja najviše ulaže u zelenu tehnologiju jeste Kina. U Njemačkoj, koja je također lider kada su u pitanju čiste energije, otvoreno je preko 280.000 radnih mjesta zahvaljujući trendu zelene ekonomije i korišćenja održivih izvora energije.

Crna Gora je također pokrenula inicijativu korišćenja održivih izvora energije (projekat Montesol – beskamatnih kredita za solarne kolektore za domaćinstva), Ugovorena je izgradnja dvije vetrenjače na teritoriji Crne Gore i obezbjeđuju se podsticaji za investitore u ovoj oblasti.⁵⁹

Na osnovu preporuka iz Mape resursa, definisane su određene smjernice za bolju valorizaciju postojećih turističkih i poljoprivrednih resursa. Smjernice za dalji razvoj pomenutih resursa obuhvataju:

- Razvoj elitnog turizma koji će, pored kvalitetnog smještaja, pratiti adekvatna vanpansionska ponuda tokom cijele godine, uz podrazumijevani kvalitet smještaja.
- Razvoj poljoprivrede, kroz proizvodnju zdrave hrane⁶⁰.

Kao jedan od najboljih načina da se složeni pojam održivog razvoja predstavi što jednostavnije, u svijetu se odomacio koncept PPP – POPULACIJA, PLANETA, PROFIT (engl. people, planet, profit), kojim se pojam održivog razvoja definiše kao traženje balansa između interesa LJUDI, PRIRODE I EKONOMIJE. Primjena PPP koncepta, po pravilu, pomaže postizanju transparentne i balansirane javne diskusije o održivom razvoju, u isto vrijeme nudeći uvid u šanse za poboljšanje stanja, kao i mogućnosti postizanja konsenzusa o ovom važnom pitanju⁶¹.

Populacija/Ljudi – participacija, zdravlje, kulturno naslijeđe, obrazovanje, kohezija društva, prevencija siromaštva, bezbjednost, životni standard

⁵⁸ Izvor: Nacionalna strategija održivog razvoja, 2007, Ministarstvo održivog razvoja i turizma

⁵⁹ Izvor: Ministarstvo ekonomije

⁶⁰ Izvor: Mapa resursa, Ministarstvo ekonomije, 2011

⁶¹ Izvor: Komunikaciona strategija održivog razvoja Crne Gore, 2011–2013

Planeta/Priroda – zemlja, voda, prostor, vazduh, neobnovljivi prirodni resursi, prostorno planiranje.

Profit/Ekonomija – zaposlenost, privredna struktura, prirodni resursi, potrošnja energije, znanje, infrastruktura i investicije.

Postoje značajni neiskorišćeni potencijali obnovljivih izvora kao što su vodotoci za male hidroelektrane (HE), energija sunca i vjetra, biomasa i sl. Plansko i održivo korišćenje ovih resursa otvara značajne mogućnosti za razvoj zemlje.

Uzimajući u obzir društvo i resurse koji stoje na raspolaganju jasno je da zeleno preduzetništvo ima potencijal za razvoj u Crnoj Gori. Oblasti u kojima se pružaju najveće mogućnosti obuhvataju: energy, waste management, eco agriculture, eco tourism, recycling, education, eco – products.

5.1.1 Energija

Sektor energije u Crnoj Gori postaje sve značajniji i suštinski važan za dalji razvoj. Postavljaju se dva pitanja: (1) Kako obezbijediti nove izvore energije? i (2) Kako obezbijediti izvore koji neće štetiti životnoj sredini? Poštujući princip očuvanja životne okoline i resursa, u Crnoj Gori se najviše pažnje posvetilo energetske efikasnosti kao odgovoru na ova dva pitanja. Znajući da je energija od suštinskog značaja za dalji održivi razvoj Crne Gore, upravo se iz tog razloga pažnja posvetila procesu njene efikasnije upotrebe kako bi se zaštitila privreda od mogućih negativnih efekata, kao i mogući načini njene proizvodnje.

Imajući u vidu veliku zavisnost Crne Gore od uvoza energije (posebno električne) i velike potrošnje od strane dvije kompanije (Kombinat Aluminijuma Podgorica i Željezara Nikšić), njena efikasnija upotreba posebno je dobila na značaju.

U cilju razvoja i unapređenja sektora energije, Ministarstvo ekonomije Crne Gore sprovodi dva projekta:

- Energetska efikasnost u Crnoj Gori
- Obnovljivi izvori energije u Crnoj Gori

Ministarstvo ekonomije preko *Sektora za energetske efikasnosti* je nadležno za kreiranje i sprovođenje politike energetske efikasnosti.

Ciljevi i misija Sektora za energetske efikasnost proističu iz nadležnosti Ministarstva ekonomije u dijelu energetske efikasnosti u skladu sa najboljom EU praksom, koji se sastoje u⁶²:

- Identifikaciji, analizi i predlaganju tehnički mogućih i troškovno efektivnih politika i mjera za poboljšanje EE na potrošačkoj strani;
- Ohrabrivanju i promociji aktivnosti usmjerenih na štednju i druge načine EE, kao i na smanjenje negativnih uticaja na životnu sredinu zbog energetske konverzije u procesima potrošnje energije;
- Promociji korišćenja obnovljivih izvora energije i drugih netradicionalnih izvora sa niskim uticajem na životnu sredinu;
- Promociji i učešću u razmjeni znanja i informacija sa sličnim tijelima drugih zemalja i sa međunarodnim institucijama i asocijacijama koje djeluju u oblasti EE.

Važni projekti koje je realizovao Sektor za energetske efikasnost sa domaćim i međunarodnim partnerima su:

1. MEEP – Projekat energetske efikasnosti u Crnoj Gori
2. GIZ-ASE – Unapređenje energetske efikasnosti u Crnoj Gori
3. TA-EnCT – Tehnička pomoć na implemetaciji Sporazuma o energetske zajednici
4. EEPB – Program energetske efikasnosti u javnim zgradama
5. MONTESOL – Projekat beskamatnih kredita za solarne kolektore za domaćinstva

U posljednje vrijeme se sve više potenciraju projekti kojima se obezbjeđuje energija iz obnovljivih izvora i to:

- Hidro energija (male hidroelektrane);
- Vjetra;
- Sunčeve energija;
- Bio mase.

Velika šansa kako za stvaranje veće energetske efikasnosti, manje zavisnosti od uvoza, kao i razvoja malog biznisa na toj osnovi (kroz zeleno preduzetništvo) može biti razvoj mini hidroelektrana u Crnoj Gori. Prema *Studiji o izgradnji mikro elektrana u Crnoj Gori* koji je uradila MBA, došlo se do podataka da u Crnoj Gori postoji oko 600 stalnih vodotoka. Od tog broja oko 80% istih spada u grupu malih vodotoka. O tome koliko ima lokacija na kojima se mogu izgraditi mikro elektrane, nema preciznih podataka. Okvirna procjena je da se radi, barem o nekoliko stotina lokacija u sjevernom dijelu Crne Gore koji je, inače, najbogatiji vodenim resursima. Brojne su lokacije za gradnju mikro elektrana upravo na mjestima nekadašnjih vodenica i mlinova.

⁶² Izvor: Energetska efikasnost Crne Gore, <http://www.energetska-efikasnost.me/>.

Ova činjenica bi umnogome olakšala rad lokalnim samoupravama na definisanju lokacija za gradnju mikro elektrana na svojoj teritoriji pri čemu bi se stvorili uslovi za razvoj biznisa poštujući princip očuvanja životne sredine.

U Crnoj Gori postoji značajan potencijal za korišćenje energije vjetra na pojedinim djelovima svoje teritorije. Rezultati analiza pokazuju da je na većem dijelu teritorije Crne Gore brzina vjetra manja od 5 m/s⁶³.

U skladu sa Uredbom o vjetroelektranama, Ministarstvo ekonomije je u decembru 2009. godine objavilo javni oglas za izbor investitora za izgradnju vjetroelektrane i zakup zemljišta na lokalitetima Možura, Opštine Ulcinj i Bar i Krnovo, Opštine Nikšić i Šavnik. Investitori su izabrani, investicioni troškovi su procijenjeni u rang od 1.000 EUR/kW i očekivan broj sati rada od 2.200 godišnje. Predviđa se minimalno 60 MW:

- Dvije farme vjetroelektrana ukupne snage 10 MW (2x5 MW);
- Dva puta po tri farme vjetroelektrana ukupne snage 30 MW, i;
- Četiri farme ukupne snage 20 MW.

Predviđena investiciona ulaganja do 2025. godine iznose 60 miliona EUR. U slučaju znatnog interesa investitora, dopušta se i veći kapacitet i brža dinamika, sve dok su riješeni potencijalni problemi uključivanja vjetroelektrana u elektroenergetski sistem Crne Gore i dok postoji ekonomsko opravdanje⁶⁴.

Ipak, treba napomenuti da su investiciona ulaganja u ovaj oblik proizvodnje energije prilično velika, a i period povraćaja uložених sredstava je dug.

Prema istoj analizi došlo se do zaključka da Crna Gora ima veliki potencijal za uvođenje sistema za korišćenje solarne energije, budući da broj časova sijanja sunca (insolacija) iznosi preko 2.000 časova godišnje na većem dijelu teritorije Crne Gore i više od 2.500 časova godišnje duž morske obale. Količina sunčevog zračenja u Crnoj Gori, posebno u priobalnom i centralnom području, može se uporediti sa količinom sunčevog zračenja u Grčkoj ili Južnoj Italiji. Tačnije, Podgorica ima veću godišnju količinu solarne energije (1.602 kWh/m²) u odnosu na druge gradove Jugoistočne Evrope (kao što su Rim ili Atina).

Ovaj oblik proizvodnje električne energije može se koristiti, prije svega, u sopstvene svrhe svih proizvođača ponaosob i tome stvoriti doprinos manjoj potrošnji koja će direktno uticati na manji uvoz električne energije.

⁶³ Izvor: Procjena potencijala obnovljivih izvora energije u republici Crnoj Gori; Ministarstva za zaštitu životne sredine, kopna i mora Republike Italije

⁶⁴ Izvor: Strtegija razvoja energetike Crne Gore do 2025

Procjena energetskog potencijala biomase usmjerena je na šumska bogatstva, drveni otpad i poljoprivredu. U pogledu drvnog otpada, procijenjeni su raspoloživi podaci vezani za sektor drvne industrije u Crnoj Gori, sa posebnim osvrtom na sljedeće:

- a) karakterizaciju sektorskih aktivnosti na lokalnom nivou (pilane, drugi ogranci drveno-prerađivačke industrije itd.);
- b) procjenu proizvodnih sposobnosti i kapaciteta; i
- c) procjenu količine drvnog otpada koji je generisan na taj način.

Kada je riječ o poljoprivredi, procjena je bila zasnovana na razmatranju mogućnosti za proizvodnju biogoriva.

Prema pomenutim rezultatima, Crna Gora ima veliki potencijal za korišćenje energetskog potencijala biomase, što se prevashodno odnosi na sektor šumarstva, a potom i na sektor poljoprivrede. Sektor šumarstva je posebno značajan i interesantan za energetske sisteme koji koriste biomasu kao gorivo.

Ove segmente treba organizovati na način da sadrže sledeće (za svaki sektor):

- 1) osvrt na sektor na globalnom nivou
- 2) potencijali za razvoj/resursi za razvoj sektora u CG
- 3) regulativa/ograničenja
- 4) konkretne inicijative koje su već realizovane.

5.1.2 Upravljanje otpadom

Crna Gora se svakim danom sve više i više suočava sa problemom upravljanja svih vrsta otpada. Trenutno stanje pokazuje da ovakav način tretiranja otpada nije održiv imajući u vidu sve veći negativni uticaj na životnu sredinu. Tu se posebno misli na proces selekcije otpada (opasnog industrijskog, komunalnog i dr. vrsta otpada).

Kao poseban problem predstavlja i nedovoljna svijest o odgovarajućem tretmanu otpada i njegovoj manjoj proizvodnji. Procjene govore da se na prostoru Crne Gore godišnje formira 200.000 do 250.000 tona čvrstog komunalnog otpada.

U februaru 2008. godine Vlada je usvojila *Plan o upravljanju otpadom u Crnoj Gori za period 2008–2012. godine* koji sadrži sljedeće⁶⁵:

1. Ocjenu stanja upravljanja otpadom;
2. Ciljeve upravljanja otpadom;
3. Dugoročne i kratkoročne mjere u upravljanju otpadom u planskom periodu sa dinamikom realizacije;
4. Okvirna finansijska sredstva za izvršenje plana;

⁶⁵ Izvor: Plan upravljanja otpadom 2008–2012

5. Način realizacije i subjekte odgovorne za realizaciju;
6. Razvijanje javne svijesti o upravljanju otpadom.

Osnovni zadatak Plana u razdoblju od 2008–2012. godine je provođenje glavnih strateških odrednica upravljanja otpadom na teritoriji Crne Gore.

Uspostavljanje integralnog sistema upravljanja otpadom zasniva se na⁶⁶:

- Povećanju količine otpada koji se sakuplja, smanjenju količine otpada koji se odlaže,
- Uvođenju reciklaže,
- Sanaciji i zatvaranju postojećih odlagališta,
- Sanaciji "crnih tačaka", odnosno lokacija visoko opterećenih otpadom,
- Razvoju i uspostavljanje međuopštinskih (regionalnih) sanitarnih deponija, s obradom
- Otpada prije konačnog zbrinjavanja ili odlaganja.

Ovim planom je utvrđeno da se upravljanje otpadom vrši u skladu sa republičkim i lokalnim planovima upravljanja otpadom. Prema *Strateškom master planu za upravljanje otpadom do 2025. godine*, jedan od najvažnijih instrumenata za planiranje održive i dugoročne implementacije sistema upravljanja čvrstim otpadom je dobra baza podataka o trenutnoj situaciji proizvodnje otpada. Na osnovu količine produkovanog otpada može se procijeniti potencijalna proizvodnja otpada. Ta količina značajno se razlikuje od količine sakupljenog, tretiranog i deponovanog otpada, zbog nekoliko neformalnih mjera za smanjenje otpada, koje se preduzimaju prije sakupljanja i odlaganja otpada.

Prosječna količina stvorenog otpada iznosi 1 kg po stanovniku na dan (odnosno 365 kg po stanovniku godišnje). Po regionima:

- 0,80 kg / cap /dan u centralnom regionu,
- 0,90 kg / cap /dan u primorskom regionu,
- 0,60 kg / cap /dan u planinskom regionu,
- 1,50 kg / cap /dan po noćenju (turističkom), i
- 0,25 kg / cap /dan za izbjeglice⁶⁷.

Takođe, usvajanjem *Zakona o upravljanju otpadom*⁶⁸, Crna Gora se opredijelila da poslove upravljanja otpadom organizuje u skladu s evropskim direktivama i standardima, uz poštovanje principa: održivog razvoja, blizine i regionalnog upravljanja otpadom, preventivnog djelovanja, poštovanja principa „zagađivač plaća“ i poštovanja redosljeda u praksi upravljanja otpadom.

⁶⁶ Izvor: Plan upravljanja otpadom 2008-2012

⁶⁷ Izvor: Strateškom master planu za upravljanje otpadom do 2025

⁶⁸ Izvor: Skupština Crne Gore

Uvažavajući rešenja iz Strateškog master plana za upravljanje otpadom do 2025. godine, napravljen je na osnovu *Državnog plana upravljanja otpadom za 2010. godinu* koji se zasniva na sledećim principima:

- Odgovarajućoj zakonodavnoj strukturi;
- Odgovarajućoj institucionalnoj strukturi;
- Formiranju međuopštinskih preduzeća za upravljanje otpadom;
- Izgradnji međuopštinskih deponija;
- Sistemu sakupljanja i transporta otpada⁶⁹.

5.1.3 Eko – poljoprivreda

U Crnoj Gori pod pojmom Eko poljoprivreda, podrazumijeva se organska poljoprivreda. Organska poljoprivreda predstavlja sistem održive poljoprivrede, u velikoj mjeri zasnovan na lokalnim resursima koji održava ekološku ravnotežu i minimizira negativan uticaj poljoprivrede na životnu sredinu. Takođe, podrazumijeva proizvodnju usklađenu sa zakonom i standardima definisanim uslovima uz kontrolu cijelog proizvodnog ciklusa od strane ovlašćene organizacije za sertifikaciju. U Crnoj Gori ovlašćena organizacija za sertifikaciju je Monteorganica. *Monteorganica* je društvo za vršenje kontrole i izdavanje sertifikata u organskoj poljoprivredi osnovano krajem 2005. godine od strane Zadružnog Saveza Crne Gore.

Razvojem organske poljoprivrede se⁷⁰:

- Pruža pomoć očuvanju čovjekove životne sredine i ostavlja u tom smislu zavidno nasljeđe narednim generacijama,
- Doprinosi pravilnijoj ishrani populacije i očuvanju ljudskog zdravlja,
- Doprinosi razvoju ruralne zajednice i smanjenju negativnih demografskih trendova.

U Crnoj Gori trenutno ima oko 100 organskih proizvođača (biljna i stočarska proizvodnja) sa statusom organskog proizvođača ili statusom prelaznog perioda ka organskom proizvođaču.

Crna Gora za razvoj organske poljoprivrede ima odlične preduslove. To znači nezagađenost poljoprivrednih površina (zbog dosadašnje ekstenzivnosti poljoprivrede) i usitnjenosti domaćinstva sa zaokruženim ciklusom biljne proizvodnje, bez specijalizacija u proizvodnji.

S druge strane, razvoj ekskluzivnog turizma zahtijeva ponudu visoko vrijedne hrane koja plasirana na taj način ima i do četiri puta veću cijenu.

Ustavom definisan status Crne Gore kao ekološke države i brojni nacionalni parkovi u kojima je zabranjena primjena bilo kakvih vještački materija, u svakom slučaju obavezuju na razvoj organske poljoprivrede.

⁶⁹ Izvor: Državnog plana upravljanja otpadom za 2010. godinu, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, 2010

⁷⁰ Organska poljoprivreda Crne Gore, www.orgcg.org/me,

Šansa Crne Gore za proizvodnju zdrave hrane nalazi se u eko poljoprivredi. Imajući u vidu mogućnosti za razvoj zelenog preduzetništva u oblasti poljoprivrede, posebno zbog toga što se u Crnoj Gori minerala đubriva i pesticidi koriste u malim količinama, uočava se da je konkurentnost proizvođača eko (organske) hrane relativno mala. Razlozi za to su brojni (od netretiranja poljoprivrede kao primarne djelatnosti, preko nedovoljno izrađene infrastrukture do nedovoljne povezanosti primarne proizvodnje i prerađivačke industrije), ali su i mogućnosti za razvoj ovog sektora privrede velike, jer organska poljoprivreda je jedini oblik poljoprivrede koja je bliska ekološkim principima.

Kada su u pitanju problemi sa kojima se susreću organski proizvođači, tu se prvenstveno misli na probleme nesigurnosti plasmata, kojima treba prići prvenstveno kroz održavanje dobrog odnosa s postojećim kupcima i privlačenje potencijalnih, kao i planiranjem proizvodnje, čime bi se reagovalo na problem zasićenosti tržišta⁷¹.

Posebno je bitno uvođenje organskih proizvoda u oblastima poljoprivrede gdje ih još uvijek nema, kao što je to slučaj sa proizvodnjom maslinovog ulja. U Crnoj Gori ne postoji niti jedan proizvođač maslinovog ulja koji ima sertifikat za organsku proizvodnju. Postoje planovi da se počne sa tim ubrzo.

5.1.4 Eko turizam

Ekoturizam se smatra tržištem u intenzivnom porastu u okviru turizma kao privredne grane. Prema podacima *Svjetske turističke organizacije* godišnji rast od 5% u svjetskim razmerama, predstavlja 6% svetskog bruto proizvoda, takođe i 11,4% godišnje potrošnje se odnosi na ekoturističko tržište što zaslužuje posebnu pažnju. Ekoturizam u svjetskim razmjerama vrlo brzo postaje najpopularniji vid odmora.

Crna Gora ima velikih potencijala za razvoj ekoturizma. Zaštićena područja, prije svega nacionalni parkovi, predstavljaju prave lokacije za obavljanje aktivnosti ovog vida turizma.

Nacionalni park Durmitor (NP Durmitor) se nalazi na UNESCO-ovoj listi Svjetske prirodne baštine, Nacionalni Park Biogradska Gora (NP Biogradska Gora) obuhvata jedno od najstarijih šumskih područja Evrope, Nacionalni Park Skadarsko jezero (NP Skadarsko jezero) je na listi Ramsarskih vlažnih područja od međunarodnog značaja, dok Nacionalni Park Lovćen (NP Lovćen) predstavlja prirodno, kulturno i istorijski vrijedno područje i Nacionalni park Prokletije je bogat raznovrsnom florom i faunom, tako da Prokletije predstavljaju ne samo centar visokoplaninskog diverziteta Balkana, već i centar biodiverziteta od evropskog i svjetskog značaja.

⁷¹ Izvor: Pregled stanja u lancu kreiranja voca i povrca u Crnoj Gori; CEED Consulting, 2010

Pored toga što se mogu prepustiti odmoru i punom uživanju u prirodnim ljepotama, u nacionalnim parkovima posjetioci se mogu baviti nizom drugih aktivnosti koje ne narušavaju okolinu. Promovisanjem i razvojem ekoturizma u okviru zaštićenih područja, Crna Gora može da izgradi imidž jedinstvene eko-destinacije i da se takvom ponudom izdvoji iz okolnih područja.

Važno je imati na umu činjenicu da termini „zaštićeno područje“ i „nacionalni park“ predstavljaju simbole ne samo očuvane prirode, već i dobro planiranog prostora sa neophodnom infrastrukturom. Posebnu pažnju treba obratiti na posjetioce! Pružiti im potpun i nezaboravan doživljaj, ali i osigurati očuvanje prirodnih i kulturnih obilježja zaštićenih područja. Na toj osnovi treba promovisati zeleno preduzetništvo u ovoj oblasti.

Eko turizam se ne odnosi samo na posjetu određenim prirodnim lokacijama, već i ostale usluge koje ta posjeta uključuje, kao što su:

- Eko hrana;
- Kulturni ambijent;
- Istorijski spomenici

Eko turizam je najbolji primjer zelenog poslovanja u sektoru turizma, a kao najbolja praksa takvog poslovanja mogu biti eko/etno sela koja postoje na brojnim lokacijama u Sjevernom regionu, uglavnom, oko kanjona rijeke Tare i u Durmitorskom pojasu. Veliki broj eko/etno sela su ambijentalno usklađeni sa okruženjem i napravljeni isključivo od prirodnih materijala. U istima se služi isključivo domaća hrana, a kod velikog broja njih korišćenje automobila je ograničeno.

U Crnoj Gori postoji 20 eko turističkih objekata, registrovanih u 2010. godini. Najveći broj njih je lociran na teritoriji opština Plužine (7), Kolašin (4), slijede Pljevalja i Cetinje (2) i Herceg Novi, Plav i Žabljak (1). Ukupan broj gostiju koji je posjetio planinske domove i kućice raste iz godine u godinu.

Tabela 5: Noćenja gostiju po vrstama ugostiteljskih jedinica 2008–2010 godine⁷²

Ugostiteljske jedinice	2008 (domaći)	2008 (strani)	2009 (domaći)	2009 (strani)	2010 (domaći)	2010 (strani)
Planinarski domovi i kućice	569	33	94	-	49	43
Kampovi	3.512	123.903	349	37.964	198	24.703
Ukupno	4.081,00	123.936,00	443	37.964,00	247	24.746,00

⁷² Izvor: Statistički godišnjak 2010, MONSTAT

5.1.5 Recikliranje

Po prostoj definiciji reciklaža predstavlja korišćenje cjelokupnog otpada ili dijela otpada za proizvodnju novog proizvoda i dobijanje nove upotrebne vrijednosti. Počinje da jača svijest stanovništva o značaju recikliranja otpada u cilju zaštite životne sredine i u cilju otvaranja novih preduzeća i novih radnih mjesta. U tom pravcu potrebno je preduzeti dodatne napore da se na otpad gleda kao resurs za razvoj zelenog preduzetništva. Prvi koraci na tom polju jesu otvaranje Regionalnog reciklažnog centra za čvrsti komunalni otpad na lokaciji deponija „Livade“ u Podgorici u 2010. godini, kapaciteta 90.000 t godišnje. Regionalni reciklažni centar izgrađen je kao najsavremeniji sistem predtretmana komunalnog otpada i odvajanja sekundarnih sirovina (kartona, papira, plastike, metala, guma i dr.) Pored Javnih preduzeća značaj reciklaže otpada sve više uviđaju i privatne kompanije.

U većini gradova u Crnoj Gori veoma je izražen problem odlaganja komunalnog otpada. Postojeća gradska odlagališta su neuredena i u najvećem dijelu, bez ikakvih pratećih objekata i mjera zaštite (osim nove sanitarne deponije „Livade“ u Podgorici) i kao takva predstavljaju prava smetlišta (imajući u vidu definiciju da deponija predstavlja objekat koji inkorporira niz specifičnih tehničkih i sanitarnih zahtjeva, kao i zahtjeva za zaštitu životne sredine).

Jedan od najvažnijih instrumenata za planiranje održive i dugoročne implementacije sistema upravljanja čvrstim otpadom je dobra baza podataka o trenutnoj situaciji u oblasti proizvodnje otpada i kvalitet otpada. Količina proizvedenog otpada znatno se razlikuje od količine sakupljenog, tretiranog i deponovanog otpada.

Trenutno stanje o količinama otpada u Crnoj Gori je teško procijeniti. Osnovni razlog za nedostatak podataka o kvalitativnoj i kvantitativnoj analizi otpada je nepostojanje evidencija o količinama, sastavu i karakteristikama otpada. Količina sakupljenog opasnog otpada iz domaćinstava varira u širokom spektru (od 0,4 do 4,7 kg/cap godišnje) od države do države, što znači da se godišnja količina u Crnoj Gori kreće izmenu 250 i 3.000 t/god. uz pretpostavku da bi stvarna količina mogla biti bliže nižoj procijenjene vrijednosti. Procijenje količine otpada po glavi stanovnika iznose 0,25 do 1,5kg⁷³.

Sakupljeni otpad se direktno transportuje na lokalne službene deponije, gdje se, uglavnom bez sistematičnog pristupa u ispitivanju i posebnog tretmana odlaže, bez poštovanja, često i minimalnih, mjera zaštite ljudi i životne sredine. Izuzetak je Glavni grad Podgorica u kojoj postoji sanitarna deponija.

⁷³ Izvor: Strateški master plan za upravljenje otpadom do 2025

U pojedinim opštinama postoje reciklažna dvorišta (Herceg Novi, Kotor, Budva, Bar i Podgorica), ali se na ovim lokacijama ne vrši reciklaža, već samo selekcija prikupljenog otpada.

Upavo ovi nedostaci predstavljaju šansu za razvoj reciklažne djelatnosti u Crnoj Gori. Koristi koje mogu nastati ne ogledaju se samo u očuvanju životne sredine, već i u otvaranju novih radnih mjesta. Ipak, posebno treba posvetiti pažnju primjeni modela koji će biti i ekonomski održiv.

5.1.6 Obrazovanje

Proces tranzicije kroz koji Crna Gora prolazi u mnogome određuje način edukacije budućih generacija. Razvoj preduzetništva, prihvatanje novih tehnika i tehnologija i sve intenzivniji uticaj procesa globalizacije i evropskih integracija, doprinose da se postojeće dogme i načini razmišljanja drastično mijenjaju. U tom smislu posebnu pažnju treba posvetiti načinu shvatanja budućeg poslovanja svih pojedinaca. To znači tražiti nove prilike i mogućnosti i postojeće maksimalno koristiti.

Brži ekonomski, a time i društveni razvoj, treba tražiti prije svega u boljoj edukaciji, koja treba da smanji nivo generalnih i da se fokusira na specijalistička znanja. Razvoj specijalističkih znanja otvara mogućnosti za razvoj sopstvenog biznisa, a time i razvoj preduzetništva. U tom smislu, Ministarstvo zdravlja, u saradnji sa Direkcijom za razvoj MSP pripremila je *Strategiju cjeloživotnog preduzetničkog učenja 2008–2013* kojom se želi uticati u razvoju ljudskog kapitala koji će dati značajan doprinos u kreiranju konkurentne i dinamične ekonomije, sposobne za održivi ekonomski rast sa većim brojem radnih mjesta i jačom socijalnom kohezijom u Crnoj Gori.

U tom smislu edukacija treba da bude veza između institucija znanja i privrede. Jedan takav primjer su posdiplomske studije „Ekološki menadžment“ na kojima se izučava poslovanje na održivi način kroz veliki broj predmeta⁷⁴. Cilj je da se pokrene preduzetničko sticanje znanja o pokretanju vlastitog poslovnog poduhvata i ekonomske pismenosti, a u širem smislu, radi razvoja osobina ličnosti i vještina koje se smatraju preduslovom za uspješno djelovanje pojedinca kao budućeg zelenog preduzetnika.

5.1.7 Eko – proizvodi

Pod pojmom Eko proizvoda u Crnoj Gori podrazumjevaju se proizvodi koji se proizvode uglavnom primjenom tradicionalnih načina proizvodnje uz minimalnu upotrebu tehnologija koje koriste savremene industrije i to u segmentu koji nijesu ostvarljivi na tradicionalan način ili olakšavaju proces proizvodnje.

⁷⁴ Izvor: Univerzitet Donja Gorica

Uzimajući u obzir očuvanost životne sredine na teritoriji Crne Gore, sirovine za proizvodnju ovih proizvoda su visokog kvaliteta što doprinosi i visokom kvalitetu dobijenog proizvoda. Proizvodnja ekoloških proizvoda najviše je zasnovana na prirodnoj zdravoj vodi, ljekovitom bilju, voću i povrću, šumskim plodovima i maslinovom ulju u čemu Crna Gora ima komparativne prednosti.

U posljednje vrijeme raste broj preduzeća u proizvodnji ovih proizvoda na bazi pomenutih resursa visokog kvaliteta.

Pored novoosnovanih preduzeća iz oblasti proizvodnje ekološke hrane, postojeća preduzeća uvode nove linije proizvoda koje proizvode po ekološkim standardima⁷⁵. U cilju daljeg razvoja i unapređenja proizvodnje ekološke hrane, potrebno je podići svijest stanovništva o kvalitetu proizvoda dobijenih na ovaj način i stvoriti stimulativan ambijent za razvoj i podsticaj ovog vida proizvodnje koji može da postane prepoznatljiv brend Crne Gore.

Osim poljoprivrede, tradicionalne ekološke proizvodnje, eko–proizvodi se stvaraju i u industriji (drvnoj preradi), građevinarstvu (eko zgrade), ali i u turizmu (eko sela – kao eko usluge). Posebno je važna direktna veza između eko turizma i eko poljoprivrede, jer se u skoro svim eko kampovima služi domaća eko hrana i tako stvara atmosfera ekološki zdravog turizma.

5.2 Koncepti i tehnologije u nastajanju

Trenutne tehnologije koje se primjenjuju u Crnoj Gori nijesu u potpunosti ekološki prihvatljive zbog neracionalne upotrebe električne energije, ali i većem stvaranju otpadnih materijala, posebno kada je u pitanju industrija i eksploatacija rudnog bogatstva Crne Gore.

Nove tehnologije koje su u skladu sa principom „zelenog poslovanja“ nijesu lako dostupne preduzetnicima zbog većih investicionih troškova od konvencionalnih tehnologija, ali su njihove koristi višestruke, posebno kada se govori o efikasnijoj upotrebi električne energije, manjem stvaranju otpadnih materijala, ali i većoj zaštiti životne sredine.

Razvoj i primjena novih tehnologija nije pravno regulisana, iako postoji dosta programa kojima se stimuliše njihova primjena. Cilj veće implementacije ovakvih tehnologija je, osim zaštite životne sredine i poslovanja u skladu sa tim principom, i kreiranje novih radnih mjesta. Posebno treba posvetiti pažnju njihovom daljem razvoju u Crnoj Gori, imajući u vidu da se iste najvećim dijelom uvoze i da primarna proizvodnja ne postoji.

Nove tehnologije su posebno značajne u tretmanu otpada, jer se njihovom upotrebom može značajno redukovati štetni uticaj i tretman otpada koji trenutno postoji.

⁷⁵ Primjeri za to su preduzeća iz mljekarske i mesne industrije koja uvode HACCP standarde u cilju poštovanja brojnih zahtjeva kvaliteta, sanitarne ispravnosti, ekološkog porijekla i tehnološkog procesa.

6 Rezultati i preporuke

6.1 Analiza trenutne situacije

Očuvanje ekosistema i biodiverziteta je temelj održive ekonomije. Voda, hrana i energija su temelj na kojima se grade život i ekonomski sistemi. Prevazilaženje problema globalne ekonomije je neraskidivo povezana sa stanjem životne sredine.

Biznis je ključni pokretač društvenog i ekonomskog razvoja. Neki su uvidjeli značaj biodiverziteta, njegovu potrebu da se zaštiti i mogućnosti investiranja u njega, tj. podsticanje razvoja „zelene ekonomije“ i „zelenog preduzetništva“. Razvoj svijesti o očuvanju životne sredine kroz svakodnevne aktivnosti i konkretnim aktivnostima je prvi korak u zaštiti okruženja i poslovanju kroz zeleno preduzetništvo.

U 2011. godini kada je Crna Gora obilježila 20 godina od proglašenja ekološkom državom, Ministarstvo održivog razvoja i turizma zajedno sa grupom NVO-a je pokrenula kampanju pod nazivom *“Ekološka nit koja nas spaja”*. Osnovna ideja je obnova ekološkog duha i aktivizma kod crnogorskih građana, a sve u cilju da ekologija postane način našeg razmišljanja, ponašanja, ali i lične kulture. Kampanja bi trebalo svojim sadržajem da pruži doprinos stvaranju ekološki osviješćenog pojedinca koji ima odgovoran odnos prema prirodi i mnoštvu divnih biljnih i životinjskih vrsta koje se nalaze u njoj.⁷⁶

Konkretni koraci za razvoj „zelenog preduzetništva“ se mogu indirektno naći u projektima:

- Energetske efikasnosti;
- Stvaranju energije iz obnovljivih izvora;
- Upravljanju otpadom i stvaranjem polureciklažnih centara.

U saradnji sa nadležnim instiucijama iz oblasti zaštite životne sredine i preko političkog okvira i modela finansiranja zelenog poslovanja stvara se ambijent za razvoj zelenog preduzetništva. Energetski sektor je prepoznat kao važan pokretač crnogorske nacionalne ekonomije. Politika zemlje podrazumijeva povećanje obnovljivih izvora energije, promociju energetske efikasnosti i promociju investicija. Ono što je najvažnije je to da čista energija, zelena radna mjesta, ekonomska konkurentnost i investicije u obnovljive izvore energije donose korist svima nama.

Predhodno preduzete akcije stvaraju čvrst temelj za razvoj zelene ekonomije. Kroz poboljšanje i uvažavanje vrijednosti biodiverziteta i ekosistema, postaje sve više jasno da je ulaganje u prirodu dobro i u ekonomskom smislu.

⁷⁶ Izvor: Zajednička akcija Ministarstva održivog razvoja i turizma i grupe NVO-a *“Ekološka nit koja nas spaja”*, (www.mrt.gov.me)

U Crnoj Gori jača preduzetnička svijest o mogućnostima zelene ekonomije, odnosno ekološkog preduzetništva, zasnovanog na prirodnim resursima kojima raspolaže Crna Gora, kao i ekološkog menadžmenta u postojećim kompanijama koje bi kroz razvoj „ekološki prijateljskih tehnologija” povećale nivo tehnološkog razvoja i primjene savremene tehnologije.

6.2 Percepcija zelenog preduzetništva od strane stakeholdera

Iako zeleno preduzetništvo nije implementirano u skladu sa mogućnostima koji postoje u Crnoj Gori, kod stručne javnosti se uočava veliko razumijevanje za poslovanje na ovoj osnovi. U prilog tome govore stručni programi koji postoje na određenim visokoškolskim institucijama kojima se promoviše razvoj održivog poslovanja⁷⁷.

Vlada ulaže velike napore da ojača konkurentnost domaće privrede, posebno u sektoru MSP, uz istovremenu promociju održivog poslovanja. Time se stavlja jasno do znanja da će se koncepti zelenih tehnologija, energetske efikasnosti, korišćenje obnovljivih izvora energije i upravljanje otpadom još više forsirati u cilju ispunjavanja Ustavom definisane obaveze – Crne Gore kao ekološke države.

Postoji veliki broj nevladinih organizacija koje su opredijeljene za očuvanje životne sredine, kao i određeni broj međunarodnih organizacija koje ih podržavaju raznim programima. Ipak najveći problem u percepciji, prije svega, zaštite životne sredine, a onda i poslovanja kroz zeleno preduzetništvo, nastaje upravo kod pojedinaca. Nedovoljno ozbiljno shvatanje, neodgovorno ponašanje u cilju sticanja većih profita kroz smanjivanje svih mogućih troškova, a posebno onih koji se odnose na zaštitu okoline, doveli su do stvaranja velikog broja primjera u Crnoj Gori kojima se direktno ugrožava životna sredina bez ikakvih pravnih posljedica. Najbolji primjer za to su brojne divlje deponije čiji broj raste sa nesagledivim poslasticama po ljude i njihovo okruženje, uz kontinuiranu praksu da oni koji bi to trebalo da sankcionišu smatraju da za to nijesu nadležni. Tako se problem prenosi sa pojedinaca na cijelo društvo, koje opet taj isti problem ponovo „vraća“ na pojedinca, pri čemu on stalno raste i stalno kruži.

6.3 Relevantne ciljne grupe koje bi trebale biti uključene

U cilju bolje i brže implementacije standarda održivog poslovanja, neophodan je dati doprinos svih učesnika u tom procesu. Interes za razvoj „zelenog preduzetništva“ treba da postoji kako kod lokalnih i nacionalnih vlasti, tako i kod svake individue koja želi da postane preduzetnik. Od administracije se očekuje da olakša proceduru započinjanja ovog vida poslovanja i da je institucionlano integriše i prepozna zeleno preduzetništvo kao značajan razvojni resurs budućnosti.

⁷⁷ Izvor: Posdiplomske studije, smjer. „Ekološki menadžment“, Univerzitet Donja Gorica

Uvođenjem odgovarajućih pravila kroz zakone i druge podzakonske akte, ali i obuhvatanje zelenog preduzetništva kroz obrazovni sistem i edukaciju budućih generacija o značaju ne samo očuvanja životne sredine, već i o mogućnostima za uspješno poslovanje u skladu sa istim principom, dalo bi veliki doprinos. Stvaranjem ovakvih uslova razvile bi se velike šanse za dalji razvoj preduzetništva i na toj osnovi razvoj ekonomije kao cjeline.

Interes za razvoj načina razmišljanja o zelenom preduzetništvu može da ima i velike indirektne efekte na društvo u cjelini, jer se ovakvim vrstama promocije daje doprinos integracionim procesima koji u Crnoj Gori još uvijek traju, ali i globalnoj konkurentnosti i atraktivnosti naše zemlje za strane investicije.

Vlada bi (preko Ministarstva ekonomije i Ministarstva održivog razvoja i turizma) trebalo da ima najveći interes za razvoj zelenog preduzetništva prije svega zbog njegovog značaja za zdrav život i poslovanje kojim bi se štitila životna sredina.

Pomenuta ministarstva bi trebala da omoguće da ovaj vid poslovanja što prije zaživi kroz uvođenje ekološki odgovornog poslovanja kako bi se time omogućilo još bolje sprovođenje mjera energetske efikasnosti, bolje koristili obnovljivi izvori energije, adekvatno smanjilo stvaranje ali i bolje upravljalo otpadom i naravno, stvarala ekonomska korist. Uloga Vlade u ovom cilju je ključna, jer samo ako Vlada uoči interes u ovome, stвориće uslove da i ostale ciljane grupe vide interes i tako zajedno doprinesu boljoj realizaciji.

Institucije podrške

Institucije za podršku (prije svega nevladin sektor) ima posebnu odgovornost, kako one koje daju svoj kritički pogled, tako i one koje direktno mogu uticati na razvoj i podršku zelenom preduzetništvu (biznis asocijacije i udruženja).

Interes institucija za podršku treba da postoji upravo u samom postupku razvoja i implementacije, jer bi to trebalo da bude njihova vizija postojanja – razviti i podržavati zeleno preduzetništvo. Način na koji će to svako od njih da radi pojedinačno se definiše, ali interes mora da postoji upravo zbog onih načela koje poštuju te iste institucije.

Biznis sektor

Promovisanje „zelenog poslovanja“ zahtijeva dodatna ulaganja. Prilagođavanja u tom smislu je teško očekivati na kratak rok od strane privatnog sektora. Imajući u vidu mogućnosti koje za privatni sektor mogu biti od velike koristi, a koje se najviše ogledaju u efikasnijem i zdravijem poslovanju i mogućnostima koje takvo poslovanje pruža, očekivanja su da će privatni sektor prepoznati značaj „zelenog poslovanja“ i stvaranja budućih poslova na bazi zelenog preduzetništva i prihvatiti načela na duži rok.

Univerziteti

Najvažnija uloga univerziteta je edukacija. Od stručne javnosti (prvenstveno naučni radnici) se očekuje da prvi promovišu značaj zelenog preduzetništva i njegovih koristi, prateći tako moderne principe poslovanja, aktuelna pitanja i problematiku, ali i pozitivnu evropsku i svjetsku praksu.

U tom smislu, edukacija ima veliki značaja, jer se tako utiče na način razmišljanja budućih generacija i daje najbolji doprinos koji može kontinuirano da stvara efekte.

6.4 Preporučene aktivnosti koje treba razviti

Ukoliko se želi ovaj oblik poslovanja stvarno afirmisati, neophodno je da aktivnosti budu koordinirane i, po mogućnosti, povezane između svih uticajnih grupa. Aktivnosti koje se predlažu za razvoj zelenog preduzetništva direktno ili indirektno su vezane za prikazane institucije, koje mogu sprovesti predloženo preko svojih organizacionih jedinica u kratkom ili srednjem roku (do 3 ili do 5 godina).

Studija razvoja zelenog preduzetništva u Crnoj Gori

Preporučene aktivnosti koje treba razviti

Nadležnost	Aktivnost
Vlada: Ministarstva ekonomije Ministarstva za održivi razvoj i turizam Ministarstvo prosvjete i sporta	Analiza postojeće pravne regulative i predlaganje nove kojim će se obuhvatiti „zeleno preduzetništvo“.
	Pružanje informacija o pogodnostima započinjanja poslovanja kroz zeleno preduzetništvo.
	Formiranje kreditne linije kojim će se stimulisati preduzetnici i start up preduzeća za „zeleno poslovanje“.
	- Pokrenuti programe stimulisanja i promocije zelenog preduzetništva; - Promovisati „zelenog preduzetništva“ kroz osnovno i srednje obrazovanje i osnivanjem posebnih programskih jedinica na visokom školama za ovaj vid poslovanja.
NVO sektor	Sprovesti istraživanje među preduzetnicima i malim i srednjim preduzećima o njihovoj spremnosti za „ozelenjavanje svog poslovanja“.
Biznis centri	Sprovođenje radionica u cilju promovisanja mogućnosti za razvoj „zelenog preduzetništva“.
Biznis asocijacije	- Promovisanje „zelenog preduzetništva“ u cilju daljeg razvoja kroz okrugle stolove, seminare i konferencije za javnost; - Prenošenje dobre poslovne praxe između članova asocijacija koji već posluju u skladu sa principima „zelenog preduzetništva“; - Povezivanje preduzetnika sa proizvođačima ekološki prihvatljive opreme i pružanje programa obuka.
Konsalting firme	Stručna pomoć u postupku osnivanja preduzeća i razvoju poslovanja.

7 Literatura

- Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2010–2014; Ministarstvo ekonomije, 2010;
- Strategija za podsticanje konkurentnosti na mikro nivou 2011–2015, Direkcija za razvoj MSP, 2011;
- Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore, Ministarstvo održivog razvoja, 2007;
- Strategija cjeloživotnog preduzetničkog učenja 2008–2013, Ministarstvo zdravlja, 2008;
- Strategija za razvoj MSP 2011–2015, Direkcija za razvoj MSP, 2011;
- Strateški master planu za upravljanje otpadom do 2025;
- Plan upravljanja otpadom u Crnoj Gori 2008–2012, Vlada Crne Gore, 2008;
- Državni plan upravljanja otpadom za 2010. godinu, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, 2010;
- Strategija razvoja energetike do 2025 godine, Ministarstvo ekonomije, 2007;
- Nacionalna Strategija biodiverziteta za period 2009–2014, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, 2009;
- Mapa resursa, Ministarstvo ekonomije 2011.godine;
- Investment Reform Index 2010, Organisation for Economic Co-operation and Development, 2010;
- The Global competitiveness report 2010–2011, The World Economic Forum;
- Doing Business 2011, 2012; World Bank, 2011, 2012;
- Istraživanje „Poslovna klime u MSP“, CEED Consulting, 2009, 2010 i 2011;
- Istraživanje „Uticaj krize na tržištu rada u Crnoj Gori“, CEED Consulting, 2010;
- Uredba o organizaciji i načinu rada državne uprave Crne Gore ("Sl. list Crne Gore", br. 05/12 od 23.01.2012), Vlada Crne Gore, 2012;
- Investiciono–razvojni fond Crne Gore, Godišnji izvještaj za 2010, 2011;
- Studija o izgradnji mikro elektrana u Crnoj Gori, Montenegro Biznis Alijansa, 2010;
- Procjena potencijala obnovljivih izvora energije u republici Crnoj Gori; Ministarstva za zaštitu životne sredine, kopna i mora Republike Italije, 2007;
- Pregled stanja u lancu kreiranja voća i povrća u Crnoj Gori; CEED Consulting 2010;
- Statistički godišnjak 2010, Monstat, 2010.

Korišćene internet adrese:

www.ecologicalstate.com	www.poslodavci.org
www.mek.gov.me	www.visit-mba.org
www.mrt.gov.me	www.monstat.org
www.nasme.me	www.cb-mn.org
www.ozonniksic.files.wordpress.com	www.mf.gov.me
www.epcg.co.me	www.zzzcg.org
www.gov.me	www.oecd.org
www.mipa.co.me	www.weforum.org
www.irfcg.me	www.worldbank.org
www.pkcg.org	www.komoramne.org
www.serviscentarpozv.me	www.orgcg.org/me
www.energetska-efikasnost.me	www.cg.bscbar.org

8 Dodatak

ZELENO preduzetništvo

Primjer uspješnog zelenog preduzetnika u Crnoj Gori – 1

Naziv: **Olivmont** doo

Mjesto: Bar

Vlasnik: Mirjana Babić

Kontakt: +382 067 225 002

E-mail: olivmont@t-com.me

Web site: www.olivmont.com

Opis djelatnosti

Proizvodnja sapuna od maslinovog ulja. Cjelokupan proces proizvodnje je ručni što čini proizvod unikatnim. Osnovni sastojak predstavlja maslinovo ulje dobijeno od sorte „žutica“ iz maslinjaka u okolini Bara. Proizvodnja se obavlja hladnim postupkom tokom kojeg maslinovo ulje, kao i svi ostali sastojci, zadržavaju sve korisne elemente. Osim maslinovog ulja sapuni sadrže palmino ulje, kokosovo ulje, bademovo ulje i ricinusovo ulje.

Ulaganja

- Početno ulaganje 10.000,00 EUR
- Dio sredstava obezbjeđen je iz kredita (8.000,00 EUR), a preostali dio iz sopstevnih sredstava.

Ciljne grupe

Suvenirnice, prodavnice ekoloških proizvoda, hoteli i članovi porodice, kao pokretači posla.

Zaposlenost

Trenutno je uposlena jedna osoba. Zbog širenja poslovanja i budućih planova, planirano je zapošljavanje dodatna dva radnika.

Istorijat

- Ideja je nastala 2000. godine (još od davnina maslinovo ulje se koristilo za dobijanje peraćih sapuna. Sapun dobijen na taj način (kuvanjem) gubio je ljekovita svojstva. Iste godine Vlasnik počinje da razmišlja o proizvodnji sapuna hladnim putem, kako bi sačuvala ljekovita svojstva proizvoda i u tome je uspjela).
- Od 2000. do 2009. godine vrši se ispitivanje tržišta i testiranje ideje.
- 2009. godine – konkuriše sa projektom „Proizvodnja prirodnih sapuna od maslinovog ulja“ kod Biznis Star-up centra u Baru. Osvaja drugo mjesto na takmičenju sa svojom idejom i dobija povlašćene uslove i beneficije za razvoj biznisa (besplatno otvaranje firme, povoljan kredit, povoljan prostor za rad i stručnu pomoć u usavršavanju proizvoda). Iste godine postaje stanar biznis inkubatora;
- 2009. i 2010. godina učestvuje na sajmovima (Biznis baza – Beograd, sajam ZEPS, Sajam u Budvi). Iste godine na sajmu suvenira u Bečićima, proizvodi su proglašeni zvaničnim suvenirom Crne Gore. Iste godine učešće na sajmu preduzetništva u Briselu (Mirjana Babić je primila nagradu kao jedan od najboljih žena preduzetnika iz Crne Gore);

Studija razvoja zelenog preduzetništva u Crnoj Gori

	• 2011. godine, poslovanje se organizovano obavlja. Primaju se narudžbenice i posao se razvija.
Studija izvodljivosti	Poznavanje tehnike proizvodnje sapuna je dovelo vlasnika na ideju da se oproba u tom biznisu. Rađeno je ispitivanje tržišta koje je dovelo do zaključka da bi sa proizvodnjom trebalo krenuti, ali u početku sa manjim količinama.
Ključne karakteristike	• Djevičansko maslinovo hladno cijeđeno ulje od masline Žutice iz Bara. • Sva ostala dodatna ulja su hladno cijeđena. • Rade se hladnim postupkom tako da svi sastojci zadržavaju svoje osobine. • Prirodni glicerol ostaje u sapunu. • Proizvode se ručno u drvenim kalupima. • Sadrže visoko kvalitetna eterična ulja. • Sapuni su upakovani u prirodne materijale. • Potpuna zaštita životne sredine.
Obrazloženje i motivacija	Cilj je stvoriti jedinstveni proizvod ne samo u CG već i šire koji će biti potpuno prirodan.
Snage	Poslovanje se odvija uz poštovanje svih ekoloških zahtjeva. Proces proizvodnje je tradicionalan. Proizvodnji su jedinstveni, a time i unikatni.
Izazovi i ograničenja	Poslovanje se obavlja uz poštovanje svih ekoloških zahtjeva. Proizvodni proces je tradicionalan. Proizvodi su prirodni i jedinstveni. Ipak, proizvod nije u potpunosti organskog porijekla, jer u Crnoj Gori ne postoji niti jedan proizvođač maslinovog ulja koji ima sertifikat za organsku proizvodnju, dok pojedina eterična ulja koja se koriste u sapune imaju sertifikate organskih proizvoda.
Direktne aktivnosti i uticaji	Nelojalna konkurencija zbog slabe kontrole od strane nadležnih organa. Problemi u naplati otežavaju poslovanje. Postoje i barijere za izvoz malih količina proizvoda.
Korišćenje inovativne tehnologije	Sapuni se ručno izrađuju i u sebi sadrže 70% hladno cijeđenog maslinovog ulja. Ostali sastojci su prirodna bazna i eterična ulja. Sapuni se prave potpuno ručno i u sebi zadržavaju sve prirodne elemente.
Holistički pristup / pogled na svijet	Proizvod je usavršen i zadovoljava sve standarde. Posjeduje dozvole i sertifikate.
Koristi	Promet u 2010. godini 7.000,00 EUR, promet u 2011. godini je 12.000,00 EUR
Politike, podsticaji i potrebni propisi	Podrška od strane BSC Bar kroz tehničke i savjetodavne usluge.
Preporuke	Potreba je više pažnje posvetiti razvoju preduzetništva kroz jednostavniju regulativu i lakši pristup finansijama.

ZELENO preduzetništvo

Primjer uspješnog zelenog preduzetnika u Crnoj Gori – 2

Naziv kompanije: Garmin doo Mjesto: Danilovgrad Osnivač: Dejan Brnović Kontakt: +382 20 815 045 E-mail: garmincg@t-com.me Web site: www.garmin.co.me	
Opis djelatnosti	Proizvodnja različitih vrsta biorazgradivih kesa, mini reciklaža starih kesa od kojih se stvaraju imputi za biorazgradive kese, tregerice, papir za pakovanje, papirne kese, termosakupljajuće folije, tregerice u rolni, butik kese i kese za smeće.
Ulaganja	U 2006 godini je firma osnovana. Proizvodnja se odvija u zakupljenom prostoru, a početna ulaganja su obezbjeđena iz kredita. U 2008. godini firma ulaže u novi objekat i savremenu opremu. Objekat i oprema se finansiraju iz kredita IRF CG i sopstvenih sredstava (vrijednost uloženih sredstava oko 2.000.000,00 EUR)
Ciljne grupe	Veliki trgovinski lanci, ali i svi oni koji koriste kese za pakovanje svojih proizvoda krajnjim kupcima. Takođe i NVO sektor koji se zalaže za pravilan tretman upotrijebljenih kesa.
Zaposlenost	U startu firma je uposljavala 10 radnika. Širenjem tržišta broj radnika se povećao na 25. Trenutno je zaposleno 46 radnika: sedam visoke stručne spreme, a ostatak sa srednjom stručnom spremom.
Istorijat	• U početku, firma je bila smještena u zakupljenom prostoru u Danilovgradu i snabdjevala je trgovinski lanac prodavnica MEX-a; • 2007. godine se širi tržište i počinje snabdjevanje ostalih trgovinskih lanaca koji posluju u Crnoj Gori; • 2008. godine, donosi se uredba o eko ambalaži i firma se prilagođava proizvodnji bio–razgradivih kesa; • 2009. godine firma izgrađuje sopstveni objekat u opštini Danilovgrad i nabavlja savremenu opremu za proizvodnju ekološke ambalaže; • 2010. godine, firma počinje da se bavi i mini reciklažom kesa od kojih se, dalje, dobijaju inputi za bio–razgradive kese.
Studija izvodljivosti	Ideja o proizvodnji kesa nastala je kod sadašnjih vlasnika uvidjevši da u Crnoj Gori ne postoji niti jedna organizovana proizvodnja kesa i da je tržište u potpunosti pokriveno iz uvoza.
Ključne karakteristike	• Proizvodnja je u potpunosti ekološki prihvatljiva i održiva; • Proizvodi su u skladu sa standardima kvaliteta; • Kesa se razgradi u periodu do godinu dana, takođe se koriste aditivi koji razgrađuju kesu u roku od 90 do 120 dana; • Firma obavlja i djelatnost reciklaže korišćenih kesa;

Studija razvoja zelenog preduzetništva u Crnoj Gori

	Svi proizvodi podliježu kontroli i imaju sertifikat za zdravstvenu i mikrobakterijološku ispravnost <i>Instituta za javno zdravlje</i> i <i>Centra za zdravstvenu ekologiju</i>.
Obrazloženje i motivacija	Stvoriti prepoznatljiv brend i promovisati ekološko i održivo poslovanje u Crnoj Gori.
Snage	- Poslovanje se odvija uz poštovanje svih ekoloških zahtjeva, - Stvaraju se kvalitetni i tržišno prihvatljivi proizvodi, - Proizvodnja je jedinstvena u Crnoj Gori.
Izazovi i ograničenja	Nelojalna konkurencija (loša kontrola proizvodnje istih i sličnih kesa, siva ekonomija); Problemi sa naplatom otežavaju poslovanje; Veoma težak pristup finasijskim sredstvima za mikro i mala preduzeća u Crnoj Gori.
Direktne aktivnosti i uticaji	- Odnos sa dobavljačima je dobar i na obostrano je zadovoljstvo, - Firma posluje i razvija etički način poslovanja sa svima, - Proizvodi su ekološki, bio-razgradivi sa dodacima prihvatljivih adetiva za razgradnju, - Od osnivanja pa do danas, firma konstatno bilježi rast prometa.
Korišćenje inovativne tehnologije	Za proizvodnju biorazgradivih kesa koristi se savremena oprema. Mašine koje se koriste su veoma produktivne i ekonomične. Proizvonja je vsoko automatizovana. Glavni sastojak smješe koja se koristi za proizvodnju kesa, jeste aditiv koji se dodaje i omogućava razgradnju kesa. Aditiv se nabavlja iz Kanade od firme "EPI" jedne od lidera u svijetu u proizvodnji aditiva za biorazgradnju.
Holistički pristup / pogled na svijet	Firma posjeduje HACCP i ISO 9001 sertifikat.
Koristi	Promet ostvaren u 2010. godini je 1.000.000,00 EUR Promet ostvaren u 2011. godini je 1.500.000,00 EUR
Politike, podsticaji i potrebni propisi	Politike podrške se ogledaju u određenim podsticajem za proizvodnju bio-razgradivih proizvoda od strane države i nadležnih institucija iz oblasti razvoja preduzetništva. Država bi mogla više da ulaže u promociju mirko i malog biznisa. Takođe bi trebalo više promovisati domaće proizvode i na taj način smanjiti uvoz istih.
Preporuke	Firma se suočava sa otežanom naplatom. U tom cilju treba povećati podršku i podsticaje za mikro, mala i srednja preduzeća od strane kreditnih institucija koja imaju potencijala za zdravo poslovanje.

ZELENO preduzetništvo

Primjer uspješnog zelenog preduzetnika u Crnoj Gori – 3

Naziv: Flores doo Mjesto: Mojkovac Vlasnik: Veselin Vučinić Contact: 067 225 002 E-mail: flores@t-com.me	
Opis djelatnosti	Proizvodnja eteričnih ulja, ljekovitog bilja i filter čajeva. Proizvodnja je autentična i potpuno prirodna. Proizvodi su brend iz Crne Gore, a osim na domaćem tržištu distribuiraju se i u zemljama u okruženju.
Ulaganja	- Početni kapital 5.000,00 EUR – kupovina opreme, 100% sopstvena ulaganja, - Dodatna ulaganja obezbijeđena iz kreditnih sredstva (bivši Fond za razvoj i Zavod za zapošljavanje Crne Gore), - Porodični biznis.
Ciljne grupe	Ciljne grupe koje najviše imaju koristi od ovog biznisa su porodica, korisnici biljnih čajeva, prodavci, sakupljači biljnog materijala, zaštitnici prirode i promoteri zdrave hrane.
Zaposlenost	Trenutno zaposleno 6 radnika. U proizvodnji 3, u distribuciji 2 i 1 u administraciji.
Istorijat	1992. godine osnovana firma. U početku se radila proizvodnja samo eteričnih ulja. Iste godine se počinje sa proizvodnjom sa izvozom preko dilera; 1995. godine se počinje sa otkupom ljekovitog bilja i preradom u gotovi proizvod; 1999. godine se počinje sa proizvodnjom filter čajeva; - Danas firma proizvodi 36 vrsta filter čajeva, 10 vrsta ljekovitog bilja i 10 vrsta eteričnih ulja.
Studija izvodljivosti	Tržište je, najvećim dijelom, pokriveno iz uvoza. Domaća proizvodnja, potpuno ekološki prihvatljiva, predstavlja novo na tržištu eteričnih ulja i biljnih čajeva. Osnivač je uočio šansu i, na toj osnovi, razradio poslovanje.
Ključne karakteristike	Proizvodnja je u potpunosti ekološki prihvatljiva, održiva i autentična. Kvalitet proizvoda je dokazan. Proizvodnja je i inovativna i ogleda se u kombinaciji tradicionalnih metoda, prirodnih sirovina i moderne tehnologije.
Obrazloženje i motivacija	Stvoriti prepoznatljiv brend i promovisati ekološko poslovanje u Crnoj Gori.
Snage	Proizvodnja ekološki zdravih proizvoda iz Crne Gore, sa dokazanim kvalitetom i originalnim porijeklom.
Izazovi i ograničenja	- Nelojalna konkurencija iz uvoza, - Problemi sa naplatom puno otežavaju poslovanje, do te mjere da ga ugrožavaju,

	• Veoma težak pristup finansijskim sredstvima.
Direktne aktivnosti i uticaji	Sa svim dobavljačima postoji dugogodišnje povjerenje. Firma poštuje i razvija etički način poslovanja sa svima. Svi proizvodi su 100% organskog porijekla. Za kvalitet su dobijene i brojne nagrade. Do 2006. godine poslovanje je konstantno raslo. Od 2006. godine dolazi do pada zbog otežane naplate i međudržavnih barijera (otežanog izvoza za Srbiju). Stopa rasta do 2006. godine je bila 15–20% godišnje. Od 2006. godine dolazi do pada od 15–20% godišnje.
Korišćenje inovativne tehnologije	Proces proizvodnje je potpuno ekološki prihvatljiv. Oprema koja se koristi čine: • Mini sušara; • Mlin za pripremu ljekovitog bilja; • Destilerija; • Pakerica; • Pakerica za čaj; • Mašine za celofoniranje.
Holistički pristup / pogled na svijet	Proizvodnja zdrave hrane po HACCP standardima kvaliteta
Koristi	270.000,00 EUR godišnji obrt u 2006. godini, 130.000,00 EUR godišnji promet u 2010. godini.
Politike, podsticaji i potrebni propisi	Postoje određena, simbolična, podrška od <i>Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede</i> u vidu jeftinijih finansijskih sredstava za kupovinu opreme i alata.
Preporuke	Bolji tretman mikro i malih privrednika. Bolja podrška od strane države , ili makar, malo bolja zaštita. Podrška se može odnositi i na edukaciju ili stručnu pomoć u cilju povećanja efikasnosti i marketinga

ZELENO preduzetništvo

Primjer uspješnog zelenog preduzetnika u Crnoj Gori – 4

Naziv: Winsol doo Mjesto: Podgorica Osnivač: Jagoš Bajić Kontakt: +382 069 016 445 E-mail: info@winsolco.com Web site: www.winsolco.me	
Opis djelatnosti	Djelatnost firme su projektovanje, izvođenje, servisiranje i održavanje obnovljivih izvora energije. (vjetrogeneratori male i velike snage, solarni sistemi za proizvodnju električne energije, solarni sistemi za zagrijavanje vode kao i dopunski sistemi na bazi bio mase za grijanje objekata, sistemi za solarnu rasvjetu, LED rasvjeta i električna bicikla). U Crnoj Gori se vrši sklapanje i prodaja, dok se proizvodnja, za sada, vrši u drugim zemljama.
Ulaganja	U 2010. godini su početna ulaganje iznosila 300.000,00 EUR. Nabavljene su određene količine komponenti za pomenute sisteme, obuku kadra i nastupanje na sajmovima u Crnoj Gori i okruženju.
Ciljne grupe	Porodični biznis, korisnici solarnih sistema, kao i drugih sistema koji stvaraju energiju iz obnovljivih izvora.
Zaposlenost	Na početku poslovanja – 3 zaposlena. U 2011. godini dolazi do povećanja broja zaposlenih na sadašnjih 8. Kvalifikaciona struktura radnika – 6 inženjera, 1 dizajner, 1 KV radnik. Svi radnici su primljeni u stalni radni odnos u skladu sa zakonom o radu
Istorijat	• 2009. godine nastala je ideja o firmi; • Ideja je nastala usled čestog boravka u Njemačkoj i upoznavanjem sa obnovljivim izvorima energije kao i trendovima u Evropi; • 2010. godine firma se osniva; • 2011. godine počinju izvozne aktivnosti; • 2011. godina otvara se firme u Beogradu (Srbija) i u Atini (Grčka).
Studija izvodljivosti	Uzimajući u obzir sve veći značaj obnovljivih izvora energije, došlo se na ideju da se promovišu sistemi koji direktno stvaraju energiju na toj osnovi. Vlasnik se, u početku, isključivo bavio uvozom tehnologija i njihovim sklapanjem, od skoro se počelo i sa proizvodnjom (ne u Crnoj Gori, ali postoje planovi i za to).
Ključne karakteristike	• Obnovljivi izvori energije; • Svi proizvodi koje se nude su 100% u cilju očuvanja ekologije i uštede električne energije; • Doprinosu smanjenju emisije CO₂ gasa, a samim tim očuvanju životne sredine.
Obrazloženje i	Stvoriti prepoznatljiv brend i promovisati ekološko i održivo poslovanje u Crnoj Gori.

motivacija	
Snage	• Poslovanje se odvija uz poštovanje svih ekoloških zahtjeva; • Nema bilo kakvih štetnih uticaja na životnu sredinu i zdravlje.
Izazovi i ograničenja	• Nedovoljno razvijena svijest o obnovljivim izvorima energije; • Problemi finansiranja projekata (obnovljivi izvori energije) od strane banaka zbog nepoznavanja značaja obnovljivih izvora energije i uštede kod LED rasvjete za ukupan društveni razvoj; • Nedovoljno razumjevanje opštinskih i državnih organa za značaj korišćenja obnovljivih izvora energije; • Visoki ulazni troškovi, koji su dugoročno isplativi.
Direktne aktivnosti i uticaji	• Odnos sa dobavljačima je dobar i na obostrano je zadovoljstvo. • Od osnivanja pa do danas, firma konstatno bilježi rast prometa • Izvozne aktivnosti (Srbija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Slovenija, Makedonija).
Korišćenje inovativne tehnologije	Za proizvodnju svih proizvoda koriste se visoka tehnička dostignuća. Firma nastoji na prati svetske trendove kada su u pitanju ovi proizvodi. Trenutnog se većina proizvoda uvozi sa tržišta Njemačke, a jedan dio, tj. električna bicikla se sklapaju u Podgorici. Firma ima u planu da izgradi objekat od 900 m² u kome planira da organizuje proizvodnju određenih komponenti.
Holistički pristup / pogled na svijet	Firma posjeduje sve certifikate za projektovanje i izvođenje solarnih sistema izdatih od strane ovlašćenih institucija u Njemačkoj (samim tim ispunjeni su svi EU standardi u procesu projektovanja i izvođenja)
Koristi	Promet ostvaren u prvoj godini poslovanja bio je na nivou od 200.000,00 EUR Promet ostvaren u 2011. godini je iznosio 2.000.000,00 EUR Promet konstantno raste.
Politike, podsticaji i potrebni propisi	Podsticaji za ovaj vid poslovanja su na jako niskom nivou. Potrebno je uložiti dodatne napore i prepoznati značaj i primjenu proizvoda koji doprinose uštedi i očuvanju životne sredine i omogućiti neke vidove podsticaja.
Preporuke	Primjena obnovljivih izvora energije dobija sve više na značaju u svijetu. Potrebno je stvoriti dobar ambijent i infrastrukturu kod nas kako bi usvojili i primjenili tehnologije aktuelne iz ove oblasti i na taj način doprinijeli očuvanju životne sredine.

ZELENO preduzetništvo

Primjer uspješnog zelenog preduzetnika u Crnoj Gori – 5

Naziv: Frutiera doo

Mjesto: Podgorica

Osnivač: Radojka Ražnatović

Kontakt: +382 69 596 339, +382 20 643 500

E-mail: frutiera@t-com.me

Web site: www.frut.me

Opis djelatnosti	Proizvodnja prirodnog voćnog hljeba i kolača na bazi integralnog brašna i suvog voća.
Ulaganja	Proizvodnja je počela sa minimalnim ulaganjima i korišćenjem raspoložive opreme u domaćinstvu Rastom proizvodnje iz godine u godinu, povećavala su se ulaganja
Ciljne grupe	S obzirom da se radi o porodičnom biznisu – svi članovi porodice, kao i kupci proizvoda.
Zaposlenost	U startu je firma zapošljavala dva radnika. Trenutni broj radnika je pet. Njihova kvalifikaciona struktura je srednja stručna sprema.
Istorijat	• 2008. godine – ideja o proizvodnji voćnog hljeba; • 2008. godine – istraživanje tržišta; • 2009. godine – firma je registrovana; • 2010. godine – Firma se registruje kao Frutiera doo; • 2011. godine – sagledavanje mogućnosti izvoza (tržište Rusije).
Studija izvodljivosti	Odmah nakon nastanka ideje, vlasnik je vršio testiranja izvodljivosti njene realizacije. Tokom 4 godine uvidjelo se da je moguće početi sa proizvodnim aktivnostima na osnovu reakcije kupaca prvih proizvoda. Proizvod je inovativan, potpuno prirodan i može se uključiti u grupu zdrave hrane.
Ključne karakteristike	• Prirodne sirovine sa prostora ekološke Crne Gore (integralno brašno, suvo voće); • Ručna proizvodnja; • Suvo voće koje održava hranjive vrijednosti.
Obrazloženje i motivacija	Stvoriti prepoznatljiv brend i promovisati ekološko i održivo poslovanje u Crnoj Gori.
Snage	• Poslovanje se odvija uz poštovanje svih ekoloških zahtjeva; • Kvalitetni proizvodi; • Jedinstveni proizvodi.
Izazovi i ograničenja	• Odnos prema manjim domaćim proizvođačima; • Problemi sa naplatom otežavaju poslovanje; • Barijere u izvozu manjih količina proizvoda; • Veoma težak pristup finansijskim sredstvima za mikro i mala preduzeća u

Studija razvoja zelenog preduzetništva u Crnoj Gori

	Crnoj Gori.
Direktne aktivnosti i uticaji	• Odnos sa dobavljačima je zadovoljavajući na obostarno zadovoljstvo; • Firma poštuje i razvija etički način poslovanja sa svima; • Svi proizvodi su 100% organskog porijekla; • Promet iz godine u godinu raste.
Korišćenje inovativne tehnologije	Proizvodnja se odvija na tradicionalan način što doprinosi kvalitetu proizvoda i čini ga jedinstvenim. Proizvodni asortiman čine: Frut–voćni hljeb, Heljdin hljeb, Fugača, Londoneri, Fružita, Heljdine vanilice.
Holistički pristup / pogled na svijet	Proizvod je usavršen i zadovoljava sve standarde. Kontrola kvaliteta se sprovodi od strane Instituta za Javno zdravlje Crne Gore.
Koristi	Promet iz godine u godinu bilježi rast. Promet ostvaren u 2011. godini je iznosio 50.000,00 EUR.
Politike, podsticaji i potrebni propisi	Proizvođač smatra da treba da postoje subvencije i podsticaji za ovaj vid proizvodnje (Zeleno preduzetništvo). Država bi mogla više da ulaže u promociju mirko i malog biznisa. Takođe bi trebalo više promovisati domaće proizvode.
Preporuke	Potrebo je više pažnje posvetiti malim domaćim proizvođačima i naći način da se stimulišu i podrže uz konstatno praćenje i osluškivanje malog biznisa i kretanja tržišta. Zajedničkim dijalogom doći do zadovoljavajućeg rješenja.

ZELENO preduzetništvo

Primjer uspješnog zelenog preduzetnika u Crnoj Gori – 6

Naziv: Vila Jelka doo	
Mjesto: Kolašin	
Osnivač: Darko Bulatović	
Kontakt: 020 860 150	
E-mail: vilajelka@t-com.me	
Web site: www.vilajelka.co.me	
Opis djelatnosti	Eko turizam kroz pansioni smještaj, uz usluge raftinga Tarom i ostale.
Ulaganja	Investiciona ulaganja su 80% bila sopstvena, 20% pozajmljena – kredit.
Ciljne grupe	Porodica (s obzirom da se radi o porodičnom biznisu), turisti (domaći i strani) i ljubitelji prirode.
Zaposlenost	Od početka poslovanja 1992. godine, pa do danas, stalno su zaposlena 3 radnika (članovi porodice). Ipak, s obzirom da je poslovanje sezonskog karaktera, zapošljava se i određeni broj sezonskih radnika, što zavisi od potrebe,.
Istorijat	Sredinom osamdesetih godina se došlo na ideju o stvaranju eko kampa. Realizacija ideje je počela 1992. godine, kada je sadašnji vlasnik napustio državnu firmu i odlučio da se bavi privatnim biznisom.
Studija izvodljivosti	Porodica Bulatović se do tada bavila manjom proizvodnjom domaće hrane, a nakon što je uočena mogućnost za stvaranje eko kampa, zajedno sa već postojećom proizvodnjom hrane, odlučeno je da se krene u realizaciju zamišljenih aktivnosti.
Ključne karakteristike	• Eko kamp od potpuno prirodnih materija, moderno opremljenu; • Profesionalna usluga; • Domaća hrana; • Prirodne ljepote kraja.
Obrazloženje i motivacija	Stvaranje jedinstvenog eko mjesta po kojemu će biti prepoznat Kolašin i Bjelasica.
Snage	• Poslovanje u skladu sa principima održivog razvoja i očuvanja životne sredine; • Izgrađena tradicija; • Unikatna ponuda na teritoriji Kolašina i Bjelasice.
Izazovi i ograničenja	• Sezonsko poslovanje; • Ograničeni resursi.
Direktne aktivnosti i uticaji	• Odlični odnosi sa dosadašnjim turistima. Veliki broj njih već duži niz godina se vraća; • Visok procenat ino turista – preko 80% iz svih zemalja svijeta;
Korišćenje inovativne	Objekat je opremljen ekološki prihvatljivom opremom, na način kojim se omogućava racionalnija upotreba energije, bez štetnog uticaja na životnu sredinu.

tehnologije

**Holistički pristup /
pogled na svijet**

Vrše se redovne kontrole od strane nadležnih institucija u cilju zaštite turista, kao poštovanje važećih pravnih akata. Do sada nijesu implementirani nikakvi standardi, ali postoje planovi za skorije uvođenje standarda kvaliteta.

Koristi

Poslovanje je pozitivno bilo u poslednjih par godina. Godišnji obrt se kretao od 40.000,00 do 60.000,00 EUR.

**Politike, podsticaji i
potrebni propisi**

Vlasnik smatra da je ključni problem za dalji razvoj njegovog poslovanja nepostojanje državne pomoći u dobijanju povoljnih kreditnih sredstava u cilju održavanja nivoa kvaliteta usluge smjestajnih kapaciteta. Trenutno važeći uslovi nijesu povoljni za ovakav vid poslovanja znajući da se radi o poslovanju koje je sezonskog karaktera.

Preporuke

Investitor aktivno radi na osposobljavanju eko kampa na Bjelasici i smatra da bi moglo više da se ulaže u putnu i druge oblike infrastruktura kako bi se biznis brže razvio.

